

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola

Marton Rozália DLA értekezés
Budapest, 2014

LOKÁCIÓ – KONFIGURÁCIÓ - ARTIKULÁCIÓ

a hatvanas évek balatoni építésze

Témavezető: Turányi Gábor DLA

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK	2
ABSZTRAKT	3
ABSTRACT	4
ELŐSZÓ	5
BEVEZETÉS	7
TUDÓS építész	7
<i>Miért vizsgállok valamit 50 év távlatából?</i>	
Az ALKOTÓ építész	10
<i>...azok a hatvanas évek</i>	
A POLITIKUS építész	14
<i>Az építész, mint társadalmi szereplő</i>	
LOKÁCIÓ	17
<i>A balatoni régió</i>	
KONFIGURÁCIÓ	32
<i>A települések belső struktúrájának alakulása</i>	
<i>a Balatoni Regionális Terv mentén</i>	
ARTIKULÁCIÓ	39
<i>építészeti karakterek a 60-as évek Balaton-partján</i>	
ÖSSZEGZÉS	51
<i>jelentőség és kritika</i>	
IRODALOMJEGYZÉK	53
KÉPJEGYZÉK	55
TÉZISEK	56

A B S Z T R A K T

Szerző: Marton Rozália
Értekezés címe: LOKÁCIÓ, KONFIGURÁCIÓ, ARTIKULÁCIÓ
a hatvanas évek balatoni építésze
Mestermű címe: A hatvanas évek balatoni építésze
gyűjteményes könyv
Témavezető: Turányi Gábor DLA

Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola Budapest 2014 január

A hatvanas évek balatoni építésze térbeli és időbeli sűrűsödés, olyan esszencia, amelynek összetevői egymást erősítve alkotnak egységet. Értekezésemben arra keresem a választ, hogy miben áll és miért alakulhatott ki ez az egység. Elsődleges célom a kontextusba helyezés.

Az értekezés és a mesterműként elkészült gyűjteményes könyv alapjául a doktori iskola 3 éve alatt végzett – elméleti és helyszíni – kutatómunka szolgál.

Az disszertáció és a mestermű szoros szintézist alkot. Az értekezést mellékletként, illusztrációként egészíti ki a gyűjteményes könyv.

A hatvanas évek balatoni építészetének jelentősége – a Balaton környéket egységes régióként kezelő koncepció mentén, nagyszámú épület rövid idő alatt történt megvalósulásával – a hely identitásának láthatóvá tétele. Mindez a társadalmi körülmények, a beszűkült politikai irányítottság és egy fiatal építészgeneráció szakmai szabadságvágyának ambivalenciájával átítatva, a *lokáció*, a *konfiguráció* és az *artikuláció* révén mutatkozott meg.

Az értekezésben a *tudós*-, az *alkotó*-, és a *politikus*- ÉPÍTÉSZ aspektusából közeledek a hatvanas évek balatoni építészetéhez. A téma kifejtése a Regionális Terv (*lokáció*), a településrendezések (*konfiguráció*), és az épületkarakterek (*artikuláció*) bemutatásának, elemzésének segítségével történik. Az értekezést összefoglalás, kritika zárja.

A B S T R A C T

Author: Rozália Marton
Title of thesis: LOCATION, CONFIGURATION, ARTICULATION
architecture of the area of Lake Balaton in the 60s
Title of masterpiece: Architecture of the area of Lake Balaton in the 60s
Compilation
Director of studies: Gábor Turányi DLA

Moholy-Nagy University of Art and Design Budapest, Doctoral School – January 2014

Architecture in the area of Lake Balaton in the 60s is a concentrate as regards both time and space; it is an essence of components with synergies, forming a single unit. In my thesis I ask essentially what the substance of this unity is and why it could have been evolved. My primary aim was to apply the appropriate context for the examination.

The thesis and the compilation prepared as masterpiece have been based on the theoretical and on-site research work performed during my 3-year studies in the Doctoral School.

The DLA thesis and the masterpiece form a close synthesis. The thesis is supplemented by the compilation as an annex and also an illustration thereof.

The significance of the architecture of Lake Balaton in the 60s lies in making the identity of the particular area visible, on the basis of a concept treating the whole Balaton area as a single region through the implementation of a large number of buildings in a short time. It appeared by means of *location*, *configuration* and *articulation*, embedded in the ambivalence of social conditions, strict political directives and the desire of a young generation of architects for professional freedom.

In the thesis I discuss the architecture of Balaton area of the 60s from the point of views of a *scholar*, an *artist* and a *politician* ARCHITECT. The subject is detailed through introducing and analyzing the Regional Plan (*location*), the resettlements (*configuration*) and the characters of buildings (*articulation*). The thesis is concluded with a summary and comments.

E L Ő S Z Ó

A közelmúlttal való foglalkozás a személyes érintettség révén érzelmeket, konfliktusokat vált ki, kétségekkel és vívódásokkal teli. Talán ezért sem foglalkoztak sokáig a hatvanas évek építészetével, és ezért mosódhatott össze a köztudatban egy bő évtized nemzetközi színvonalú építészeti minősége az előtte vagy utána következő időszakokkal.

A hatvanas évek balatoni építészete térbeli és időbeli sűrűsödés, olyan esszencia, amelynek összetevői egymást erősítve alkotnak egységet. Értekezésemben arra keresem a választ, hogy miben áll és miért alakulhatott ki ez az egység. Elsődleges célom a kontextusba helyezés.

Az értekezés és a mesterműként elkészült gyűjteményes könyv szoros szintézist alkot. Az értekezést - amely tudományos igényénél fogva elsősorban a szakmának és a téma iránt behatóbban érdeklődőknek szól - mellékletként, illusztrációként egészíti ki a könyv, amely a hétköznapi ember számára kívánja közelebb hozni a hatvanas évek balatoni építészetét. A kortárs szemlélő ugyanis egy átgondolt, évtizedeken átívelő folyamat egy-egy kiemelt – gyakran pusztuló - elemét látja csupán, időbeli és térbeli kontextusok nélkül, ezért megítélése torzulhat és tapasztalatom szerint gyakran torzul is. A gyűjtés, a könyv eszköz a dolgozatban megfogalmazott cél eléréséhez, az összefüggések és azok jelentőségének tisztán látásához.

Értekezésemet az utolsó órában írom, hiszen a közvetlen források, a kézzel tapintható emlékek sora pusztul. Némelyik épület mementóként áll használatlanul, együtt öregedve alkotójával, másokat a felismerhetetlenségig átépítettek és csak kevés az évtizedek óta változatlan használatban működő, vagy megújulni képes, ma is élő, értéket képviselő építészeti alkotás. A balatoni tervezésekben részt vett, egykor fiatal építészek közül ma már alig néhányan élnek és emlékeznek.

Kutatásomat és az értekezés megírását tudományos igényességgel végeztem, ugyanakkor a dolgozatba tudatosan beépítettem az egykor alkotó építészek emberi karakterét is mutató, olykor nagyon személyes momentumokat, történeteket.

A bevezetésben a *tudós*-, az *alkotó*-, és a *politikus*- ÉPÍTÉSZ aspektusából, távolról indulva közeledek a hatvanas évek balatoni építészetéhez. A téma kifejtése három nagyobb fejezetben történik. A hely identitását a LOKÁCIÓ - *a települések domborzati viszonyok által meghatározott elhelyezkedése* - a KONFIGURÁCIÓ - *a települések belső struktúrája* - és az ARTIKULÁCIÓ - *az egyes épületek, részletek karaktere* - együttesen, a bennük lévő összetartó erő által határozza meg.¹ A hatvanas évek balatoni építészetének jelentősége csak a kontextusba helyezéssel érthető meg. A Regionális Terv (*lokáció*), a településrendezések (*konfiguráció*), és az épületkarakterek (*artikuláció*) segítségével igyekszem rámutatni az összefüggésekre. Az értekezést összefoglalás, kritika zárja.

A hatvanas évek nagyszabású balatoni építkezései, a régióban való gondolkodás - az azt követő évtizedek következetlensége, és gyakran káros beavatkozásai ellenére is - máig meghatározó lenyomatokat hagyott a Balaton parton. A szellemi kontinuitás még tetten érhető. Értekezésem és a gyűjteményes könyv további célja kulturális párbeszéd, szakmai diskurzus kezdeményezése.

¹ Norberg-Schulz 1982.180.p

B E V E Z E T É S

A TUDÓS építész

Miért vizsgállok valamit 50 év távlatából?

Az emlékezés az ember sajátja. A történeti érzék velünk születik. A múlt történéseit mindannyian egyre nehezedő útravalóként cipeljük magunkkal.

Az ember létének célja a boldogság. Ám „*aki nem képes minden múltat feledve a pillanat küszöbére telepedni, aki nem tud egy ponton - mint a győzelem istennője – szédülés és félelem nélkül megállni, az sosem fogja tudni, mi a boldogság, s ami még rosszabb: sosem fog olyasmit cselekedni, ami másokat tesz boldoggá.*”²

A múlt megismerése, a múltból való tudásunk kiterjesztése mindig a jelent és a jövőt szolgáló céllal kell történjen.

A vizsgálódás, a regisztrálás, adatgyűjtés - bármennyire is igyekszik tényszerű maradni - mindig szubjektív, nem vonatkoztatható el a vizsgáló személyétől és a vizsgálódás korától. Éppen ezért meghatározó a szemlélet, amellyel a kutatás készül.

Múltbéli történések KAPASZKODÓt jelenthetnek a jelenben utat keresőnek. A tevékeny és törekvő embernek, aki jelenében nem találja meg mintaképeit, tanítóit, segítségére van a történelem, a múltban rejlő bizonyosság. „*Megtudja belőle, hogy a nagyság, ami egykor létezett, kétségkívül egyszer lehetséges volt, s ennél fogva talán egyszer ismét lehetséges lesz; bátrabban járja útját, mert immár a kétség, mely gyengébb óráin meglepi, hogy nem a lehetetlent akarja-e, félre lett takarítva az útból.*”³ Az ilyen, monumentális szemléletű vizsgálódó, aki a reményvesztett jelenből, példaképeket keresve menekül a múltba az őt követő korokban maga is példaképpé válhat. *Ami nagy, az legyen örök*, hangzik a monumentális történetírás követelése, de éppen ez, ami az egyik veszélyt jelenti. Bálványozni,

² Nietzsche 1995.30.p

³ Nietzsche 1995.39.p

dicsőíteni, örökkévalóként tisztelni múltbéli nagyságokat, a jelent, az életet veszélyezteti. Az örökös emlékezés nem enged teret a pillanatnak, amit nem megélni annyi, mint halottnak lenni. A múltból való efféle ismeret ösztönözhet, erőt adhat tehát, ugyanakkor éppen ez lehet a veszélye is. „A monumentális történetírás az analógiával téveszt meg: a csábító hasonlatossággal a bátrakat vakmerőségre, a lelkesülteket fanatizmusra indítja.”⁴ Gondoljuk csak meg, milyen következményekkel jár, ha tetterre kész gonosztevők, vagy éppen dilettáns műkedvelők kapnak biztatást cselekedeteik végrehajtásához!

A történeti vizsgálódások születhetnek megőrző, HAGYOMÁNYTISZTELŐ szemlélettel, ápolva, őrizve a régóta létezőt, megismertetve az embert saját múltjával, amely szülőföldjéhez köti. A hangsúly az emlékezésen, a közös múlton, a közös kultúrán van. Őseink történetének megismerése elégedettséggel tölt el, biztonságot ad és az életet szolgálja, ugyanakkor a görcsös ragaszkodás a múlthoz, gátja minden fejlődésnek, újításnak. A veszély ez esetben tehát a szűklátókörűség, amely a dolgok kiemelt szegmensének mikroszkopikus vizsgálatából, ugyanakkor más dolgok figyelmen kívül hagyásából ered. „...mindaz, ami régi és múltbéli, ami csak egyáltalán a látótérbe lép, egyszerűen mint egyképp tiszteletreméltó fogadtatik el, mindaz viszont, ami e régiség elé nem hódolattal járul, tehát az új és születőben lévő, elutasításban és támadásban részesül. ... Az antikvárius történelem abban a pillanatban nyomban elfajul, amikor a jelen friss élete nem lehel bele több lelket és szellemet.”⁵ Ez a szemlélet a folyamatos változást, hagyja figyelmen kívül. A történelem megkövült világába kényszeríti a jelen emberét, akit a múlt iránti feltétlen tisztelet, az őseinek, szülőföldjének, népének való megfelelési vágy nem enged a pillanatban élni, ezért nem lehet boldog. Ezen a ponton óhatatlanul is eszünkbe jut a műemlékvédelem kérdése. Minden épület használati céllal épül, és ha az utókor, pusztá hagyománytiszteletből, - a változást és fejlődést nem követve – bebalzsamozva őrzi, nem épület többé, csupán egy tárgyasult emlék.

⁴ Nietzsche 1995.40.p

⁵ Nietzsche 1995.44-45.p

A múlt vizsgálatakor a monumentális és az antikvárius szemlélet mellett elengedhetetlen a KRITIKAI történet szemlélet, amely új aspektusból közelíti meg és értékeli a dolgokat. „...*Ítélszék elé állítja, vallatóra fogja és végül elítéli; minden múlt megérdemli, hogy elítéltesék – mert az emberi dolgok már csak ilyenek: mindig hatalmas adag bennük az emberi erőszak és gyöngeség. ... Ítélete mindig könyörtelen, mindig igaztalan, mert nem a megismerés tiszta forrásából fakadt; ám a legtöbb esetben az ítélet ugyanúgy hangoznék akkor is, ha maga az igazságosság hirdetné is ki. Mert minden születő: elpusztulást érdemlő.*”⁶ Folyamatosan változó világban élünk, ezért szükségszerűen a jelenből fakadó kritikával tekintünk a már elmúlt történésekre.

Óvatosnak kell lennünk múltbéli vizsgálódásainkkal. Önkritikát gyakorolva, érzelmeinket lehűtve kell szem előtt tartanunk a célt, amely a kutatásra késztet. Nehéz dolog ez, különösen akkor, ha vizsgálódásaink kezdetén csupán emocionális indíttatás vezérelte munkánkat. Elmélyülve a folyamatban látnunk kell, hogy a tudós nem csak vizsgálódik és kutat. A *tudós építész* sem pusztán adatgyűjtő; kutatásainak eredményét, értékelését, a levont következtetéseket és tanulságokat megosztja, hogy javára szolgálhasson saját korának és az őt követőknek.

A múltbéli dolgok vizsgálatához elengedhetetlen a szellemi felülemelkedés. Itt újra felvetődik a kérdés, amelyre választ keresünk. Miért vizsgálom valamit sok év távlatából? Gyakran éppen a szellemi kontinuum, vagy annak megszakadása az, ami a múlt vizsgálatára késztet. A tudós és a tudós építész elmúlt szellemi horizontok rekonstrukcióján dolgozik, tisztában kell lennie azonban azzal, hogy a szellem csak későbbi korokban képes a múlt fölé emelkedni. „*A szellem az az erő, amely minden időbeli dolgot eszmeileg fog fel. Ő maga eszmei természetű, a dolgok a maguk külső alakjukban nem azok.*”⁷

⁶ Nietzsche 1995.46.p

⁷ Burckhardt 2001.17-19.p

Az ALKOTÓ építész

...azok a hatvanas évek

Ahhoz, hogy világosan lássuk az építész, mint ALKOTÓ szerepét a hatvanas években, tisztáznunk kell, hogy mit is értünk az építészettörténetben *hatvanas évek* alatt. A vizsgált korszak határai ugyanis nem egyeznek a naptári hatvanas évek kezdetével és végével. Látni fogjuk, hogy az építészeti váltás nálunk a történelmi korszakhatárokkal egyezik. Építészettörténeti szempontból hatvanas éveken az 1957-1968 közti időszakot értjük.⁸

Magyarország a hatvanas években a szocialista blokk része volt, a magyar politikát alapvetően a Szovjetunió politikája határozta meg. Sajátossága a térség más országaihoz képest, hogy 1956-ban, ha történeti szempontból nagyon rövid időre is, de megszakadt a szovjet politikai modell kontinuitása. Az '56 utáni, Kádár nevével fémjelezett magyar politika általában távolságot tartott az ideológiától, nem kedvelte az elméleti doktrinériát. Ami az évtizedet igazán jellemzi, az a *hatvanas évek életforma- vagy életmódváltozása, érték-, vagyis kulturális forradalma*, amelynek motorja az akkori fiatal generáció volt. A szellemi életben minden különösebb deklaráció nélkül is bizonyos pluralizmus és nyitottság mutatkozott. A közvetlenül megelőző sztálini korral szemben a hatvanas évek jelentéstartalma máig határozottan pozitív: az olvadás, a fellélegzés, a remények, a változások, az előzőhöz képest több szabadság évtizede. „*A hatvanas évek kulturális forradalma átcsúszott a vasfüggöny alatt.*”⁹

Az ötvenes évek politikai változásai jelentős hatással voltak építészettörténetünk alakulására is. Hruscsov 1954. december 7-én Moszkvában, az országos építőipari értekezleten – *a szovjet építőipar új módszereiről, az építkezések minőségének javításáról és költségeinek csökkentéséről* – elhangzott beszéde nálunk a *Szabad Nép* 1954. december 30-i számában jelent meg. A beszédből egyértelműen kihallható volt az ideológiai nyomással terhelt szocreál időszak néhány éves tündöklésének vége. Hruscsov a fölösleges és költséges díszítésekért az építészeket tette felelőssé. Az egyedi tervek szerint

⁸ Janáky 1988.2.p

⁹ Rainer M. 2005

épülő házak helyett a típustervek kidolgozására, előregyártott vasbeton szerkezetek tervezésére szólított fel. Az irányvonalat a *gyorsabban, jobban, szebben, olcsóbban* jelszavakkal határozta meg. A cél – akárcsak hazánkban – az égető lakáshiány megoldása volt, ugyanakkor arról, hogy a lakások családok életterét jelentik, nem volt szó.¹⁰

A tömeges építések a típustervezésen keresztül váltak megvalósíthatóvá. A hatalmi ideológia elképzelése szerint a mennyiségi termelés minőségbe való átfordulása – formai és esztétikai téren egyaránt – automatikusan bekövetkező folyamat. A politika, a dolgozók érdekében, a társadalom világát *reálisan kifejező* építészetet hirdetett.¹¹

Magyarországon az 1956-os forradalom és az azt követő politikai változások is jelentősen hatottak az építészet alakulására. Számos kiváló építész hagyta el az országot. A forradalom utáni újjáépítések és a megváltozott politikai koncepció ugyanakkor rengeteg feladatot kínáltak. A húszas, harmincas években született, alkotóereje teljében lévő építész nemzedék – jórészt egy generáció – keze-nyoma a következő évtizedet meghatározó hazai építészeti örökség.¹²

Az 56-os forradalom utáni helyzetet a *gyarapodás és felejtés furcsa násza*¹³ jellemezte. A felejtésért cserébe a hatalom *viszonylagos* jólétet, gyarapodást, mozgásteret ígért. Ide tartozott a *dolgozó nép* koncepciózus üdültetése is, melynek elsődleges helyszíne a Balaton volt.

Az építészet egyszerű ipari tevékenységként való kezelése nálunk jól érzékelhetően megmutatkozott abban, hogy 1963-tól 1988-ig építész nem kaphatott Kossuth díjat, hiszen tevékenysége nem minősült művészetnek, ugyanakkor nem került a három *T*, a támogatás, tűrés, tiltás kategóriájába sem.¹⁴ Az építészek mozgásterét éppen ez a szemlélet adta.

¹⁰ Hruscsov 1954

¹¹ Prakfalvi 2004.475.p

¹² Janáky 1988.2.p

¹³ Janáky 1988.3.p

¹⁴ Vámosy 1996-2000

A magyar építésügyi kormányzat csak annyit kívánt a magyar építészekről, *„hogy meglevő anyagokból tartós szerkezeteket és ezekből használható - azaz jól funkcionáló - épületeket tervezzenek minél gazdaságosabban -, a többit rájuk bízta. Igaz, hogy ez a többi nem kevesebb, mint maga a művészet, és ez az álláspont maga nem kevesebb, mint - utalással a felismert szükségszerűségből fakadó igazi szabadságra - a valóság talaján álló teljes alkotószabadság biztosítása.”*¹⁵ hangzott Major Máté iránymutatása a Magyar Építőművészek Szövetségének III. konferenciáján.

Valóban szabadságot kapott az alkotó, a hatalmat ugyanis az építészet, mint alkotó művészet nem érdekelte különösképpen. A rendszer produkálni akart és az építéseknek is be kellett állniuk a tömegtermelők sorába. Ha gazdaságosan, gyorsan nagy mennyiséget produkáltak, nemigen szóltak bele építészeti magatartásukba.

A tervezés nagy, állami tervezőintézetekben folyt. A hatvanas évek tervezőirodai rendszere hosszú évtizedekig meghatározta az építések működési lehetőségeit. A különböző léptékű és funkciójú épületek elsődleges tervezésére külön, az adott feladatra specializálódott vállalatokat hoztak létre a fővárosban. Így működött a LAKÓTERV, az IPARTERV, a KÖZTI, a VÁROSTERV (1967-től VÁTI), a TTI, a POTI, az UVATERV. Vidéken megyei tanácsi tervezőirodákban dolgoztak. Azt, hogy a frissen végzett építések melyik vállalatnál kezdhették meg a munkát, központilag döntötték el, néha két-három lehetőséget felajánlva a pályakezdőnek. A kormányzat tehát közvetlenül beleszólt az emberek életébe, meghatározta, hogy hol és milyen munkát végezhetnek. Ennek ellenére a fiatal, frissen végzett építészekre rögtön felelősségteljes tervezési feladatokat bízta, amelyek teljesítését nem teherként, hanem kihívásként élték meg. *„Az ötvenes évek elején a közhangulat országszerte igen keserű volt, ugyanakkor nem hiszem, hogy valaha is könnyebb dolga lett volna pályakezdő építésznek, mint akkor.”*¹⁶

Számos építész meghalt a háborúban, sokan elhagyták az országot és nyugatra menekültek. Itthon a pályakezdő építések számára éppen ez a helyzet jelentett ritkán adódó nagy lehetőséget. A

¹⁵ Major 1959.178-179.p

¹⁶ Polónyi 2000.20.p

tervezővállalatokban az építészek mellett szakági tervezők is dolgoztak, ami nagyban segítette a tervezők munkáját. A vállalat főmérnöke által jelentősnek ítélt munkákat vállalati tervtanács előtt kellett bemutatni, ahol külsős és belsős szakemberek javaslatai alapján folytatódhatott a tervezés. A feladatok elosztása központi irányítással történt, és számos, elsősorban költségekre és az anyaghasználatra vonatkozó kötöttséggel kellett számolnia a tervezőnek, mégis volt alkotói szabadsága. Az építészeti formálásba jellemzően nem szóltak bele.

A *szocreál* ideológiai nyomással terhelt évei után az építészek érthető módon nagy lelkesedéssel fordultak az újra megtalált modern építészeti formák felé, lázasan keresve a megszakadt szellemi kontinuitást. A *modern mozgalom* dogmáihoz – formai és kulturális téren egyaránt – hozzátartozott a történetiség tagadása, az ésszerűség és morál nevében, ez pedig összeesengett a hatalom hagyományellenességével.

Bár az ötvenes évek végéig még elhúzódtak a tartalmában szocialista, formájában nemzeti, szocreál irányvonalat követő építkezések, már az ötvenes évek derekától születtek a hatvanas évek nemzetközi színvonalú építészetét előrevetítő tervek. Máig a hatvanas évek egyik kiemelkedő teljesítményeként értékelhető Molnár Péter tisztán szervezett, funkcionalista épületegyüttese, a siófoki meteorológiai obszervatórium és megfigyelő állomás,¹⁷ melyet 1954-ben tervezett.

A hatvanas évek építészetét elsősorban a jól funkcionáló, strukturalista gondolkodás és tervezés jellemezte, ugyanakkor vidéken – így a Balaton-parton is – találunk népi építészeti elemeket modern formákkal ötvöző építészeti megoldásokat is.¹⁸

A hatalom, a központi irányítás elvárásai az építészetet egyszerű termelői, ipari tevékenységgé degradálták a hatvanas években. A korszak építészetének jelentősége ugyanakkor éppen az, hogy ennek ellenére – a gazdaságosság, funkcionalitás és kreativitás szintézisében – születtek olyan épületek,

¹⁷ MR 2012. 100.p

¹⁸ MR 2012. 70.p

amelyek műalkotások, tervezőik tevékenysége pedig őszinte művészet. Mindez – ahogy látni fogjuk – a Balaton környék építéseinél még fokozottabban és egységesebben érhető tetten.

A POLITIKUS építész

Az építész, mint társadalmi szereplő

A társadalom által termelt hatalmi pólusok mindent megtesznek hatalmuk megerősítéséért. Ezért veszik körbe magukat szakértőkkel, akik szakmai tudásukkal segítik törekvéseiket és művészekkel, akik az ideológiai alapvetéseiket jelenítik meg. De mi történik az építésszel, aki a szakértő mérnök és az alkotó művész szintézise?

Az épületek közszemlén állnak. Az építész – még ha gyakran nincs is tudatában felelősségének – a közízlés formálója, s mint ilyen, állandó társadalmi szereplő. Minden, a kezét vezető kötöttsége és irányítottsága ellenére, személyes felelősséggel tartozik az épületéért.

A hatvanas évek építészeinek munkálkodását a nagyon erős központi irányítás, ugyanakkor a *viszonylagos* művészi szabadság kettőssége jellemezte. A kormányzat döntötte el, hogy milyen tervezőintézetekre van szükség, és ott kik dolgozzanak. Mindenkit szemmel tartottak, és ha úgy látták jónak, bárkit áthelyeztek másik vállalathoz. Nem szakmai szempontok, hanem az *államérdek* (vagy éppen személyes indokok) figyelembevételével történtek az áthelyezések, az egyénnek nem volt beleszólása. A feladatokat is központilag határozták meg és osztották el.

A Balatoni Regionális Tervet 1957-ben, az Építésügyi Minisztérium rendelte meg a VÁROSTERV-től. A megbízást Farkas Tibor, fiatal építész kapta, *„szinte egy soros megrendelés formájában: 'Készítsen egy regionális tervvázlatot a Balatonra!' Mikor ezt megkaptam, gondoltam azért ilyen lakonikus rövidségű a megrendelés, mert majd szóban elmondják a tartalom és készítés mikéntjének lényegét. Felkészülve vagy 30 kérdéssel bementem a megrendelő főosztályra dr. Granosztói Pálhoz ... és kezdtem a kérdéseimet feltenni, de már az első harmadnál megállított.' Tibor: a kérdéseid indokoltak, de senkit nem*

találsz, aki választ tud adni ezekre a kérdésekre. -Szóval a válaszokat nekem kell kitalálni? -Pontosan! - De ez a válasz azt is jelenti, hogy szabad kezet kapok? –Igen’ - volt a válasz. Ezt követően nem tehettem mást, mint megfogalmaztam magamnak azt, hogy egy üdülési térség, régió terve mit is kell, hogy tudjon.”¹⁹

A fiatal, balatoni főépítésszé kinevezett Farkas Tibor tehát *szabad kezet* kapott a tervezésben. Ez azt jelentette, hogy ha a *számokat* tartani tudta, akkor szakmailag valóban szabadon gondolkodhatott. A költségek, határidők, teljesítési mutatók persze szigorú keretet szabtak a tervezésnek, időről időre pedig be kellett számolni a tervekről, eredményekről. Farkas Tibor a politikai vezetéssel közvetlen kapcsolatban állt. A beszámolókon a miniszterek²⁰ is részt vettek és a személyes érdeklődésüktől, hozzáállásuktól függött, hogy mennyire szóltak bele a tervezésbe. A feladatokat Farkas Tibor nagy létszámú, ambiciózus építész csapattal végezte, mégis a szakmai döntések jelentős része az ő kezében volt és a politikai vezetés meggyőzése is az ő feladata volt. Ez nem volt mindig egyszerű. *„Egy miniszter akkor, hivatalból mindent tudott. Ráütött az asztalra, aztán meg kellett csinálni. Aki nem tudott finoman ellenállni, az belevitte a dolgot egy rossz megoldásba.”²¹*

A tihanyi alsó központ kikötőjében – ahol a Beloianisz nevű hajó egyszerre 600 turistát tett a partra – az autót út hatalmas kanyart vett. A partra érkező látogatók és a közút helyzete folyamatos veszélyt jelentett a gyalogosoknak. A tervezők a megoldást a közúti forgalom megemelésében látták. A politikusok eleinte fölösleges költségként tekintettek az elgondolásra. Farkas Tibor véletlen találkozásukkor, Kossa István déli parti nyaralójában győzte meg a közlekedési- és postaforgalmi minisztert *„Különben Tihanyban minden évben lesz két-három halott. Választani lehet, mert az utóbbi az csak temetési költség, a másik*

¹⁹ Idézet Farkas Tibor kézzel írott jegyzetéből, amelyet a Regionális Terv fotójának hátoldalára írt.

²⁰ elsősorban Trautmann Rezső (építészmérnök) építésügyi miniszter 1957-67 és Kossa István (villamoskalauz) közlekedés- és postaügyi miniszter 1957-63. <http://allamszocializmus.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=718669> megtekintés ideje. 2014.01.08.

²¹ Farkas Tiborral készített interjú részlete. 2011.01.06.

meg egy komoly műalkotás. A beton nem drága, néhány lábon átvezetjük az utat az egyik dombról a másikra, korlát kell még.” Szigorú költségvetéssel, de végül Lipták László tervei alapján megépülhetett a közúti híd. (15)

Farkas Tibor építéssként kapott bizalmat és lehetőséget a vezetéstől, amely ma elképzelhetetlennek tűnő hatalmat is jelentett. Szakértelme, az építészet iránti elhivatottsága, vezetői adottsága és emberi hozzáállása közvetlenül hozzájárult a balatoni regionális koncepció sikeres megvalósításához.

LOKÁCIÓ

A balatoni régió

A Balaton topográfiai, kulturális és gazdasági értelemben is kiemelt terület. A tó vonzása, földrajzi környezete természetes módon körvonalazza a balatoni régiót. Az átfogó, a Balaton környékét egységként kezelő gondolkodás azonban nem volt mindig magától értetődő. A Balaton megítélése, az emberek, a társadalom Balatonhoz való viszonyulása az idők folyamán sokat változott.

A Balaton az 1900 –as évek elejéig gazdasági szempontból leginkább halászati lehetőséget jelentett egy kis létszámú őstermelői réteg számára, hatósugara pedig nem terjedt tovább egy napi járás távolságnál. A Balaton vad, nádasokkal szegélyezett, ingoványos vidéke inkább elválasztotta, mint összekötötte, közelebb hozta a kapcsolódó területeket. Más életformát jelentett a déli part lankás vidéke, mint az északi part szőlőhegyei, erdői, kőbányái. A századforduló után azonban az addigi szórványos nyaralási igény fokozatosan egyre inkább tömegigénnyé növekedett. A Balaton iránti tömeges kereslet fellendítette, sőt a térségben vezető pozícióba helyezte a hozzá kapcsolódó gazdasági ágazatokat is.²²

A történelmi események nem tették lehetővé a folyamatos fejlődést. A harmincas években, Kotsis Iván egyetemi tanár a helyi adottságokhoz igazodó nyaralótervezési elveket fektetett le,²³ a második világháború azonban az épületek egy részével együtt a tervezési elméleteket is elsodorta. A negyvenes évek végére a tömeges igénybevétel, és az elhanyagolt, lepusztult üdülőhelyek ellentmondásos állapotot eredményeztek a térségben, és szinte lehetetlenné vált, hogy a balatoni üdülőhelyek betöltsék eredeti funkciójukat. *„A strandok, vendéglátó és kereskedelmi objektumok, közművek, partvédelem, parkok, utak leromlott állapota, pusztulása, az építési anarchia, a férőhelyek elégtelensége súlyos zavarokat okozott a tömegek üdültetésében”*²⁴

²² Kisléghy 1957. 51.p.

²³ Wettstein 2013

²⁴ Szappanos 1971. 11.p.

A második világháborút követő években a Balaton vidékének intézményes fejlesztése sokáig fel sem merült. Az Országos Tervhivatal kezdeményezésére az ötvenes évek elején kezdődtek adatgyűjtések és néhány településre vonatkozó ötletterv is született. Ezt követően elkezdődött néhány alapozó és előkészítő vizsgálat is, azonban ezek készítése többször megszakadt. Jelentős változást az ötvenes évek második fele hozott a térségben.

Az 56-os forradalom utáni társadalmi helyzetet a viszonylagosság jellemezte. A felejtésért cserébe a hatalom viszonylagos jólétet ígért. A kormányzati koncepció része volt a mindenki számára elérhető balatoni nyaralás biztosítása is. Megindultak a tömeges nyaraltatások, és ez nagyon rövid idő alatt, hatalmas tömegek ellátását szolgáló infrastruktúrát és kiszolgáló épületeket kívánt.

A Balaton Közép-Európa legnagyobb tava, a Balaton vidék sajátos természeti, gazdasági szempontból is jelentős egység, amelynek régióra kiterjedő, perspektívát feltáró fejlesztését határozták el. Az Építésügyi Minisztérium 1957-ben a Várostervező Intézettől megrendelte a balatoni regionális tervvázlatot, Farkas Tibort kinevezte a Balaton környék főépítészének, aki a *Balaton környékének tervszerű fejlesztése érdekében hites mérnöki jogosítványt* kapott. Pontosan meghatározták a főépítész feladatait, működési területét, székhelyeit, jogkörét. A főépítész hatósági jogkörrel is bírt. Ezzel egy időben újraalakult a Balatoni Intéző Bizottság,²⁵ tervhatósági – saját fejlesztési forrásokkal bíró, önálló költségvetési gazdálkodást folytató – jogkörrel.²⁶

A megrendelés eredetileg *regionális tervvázlatra* szólt. Farkas Tibor így emlékezett vissza:

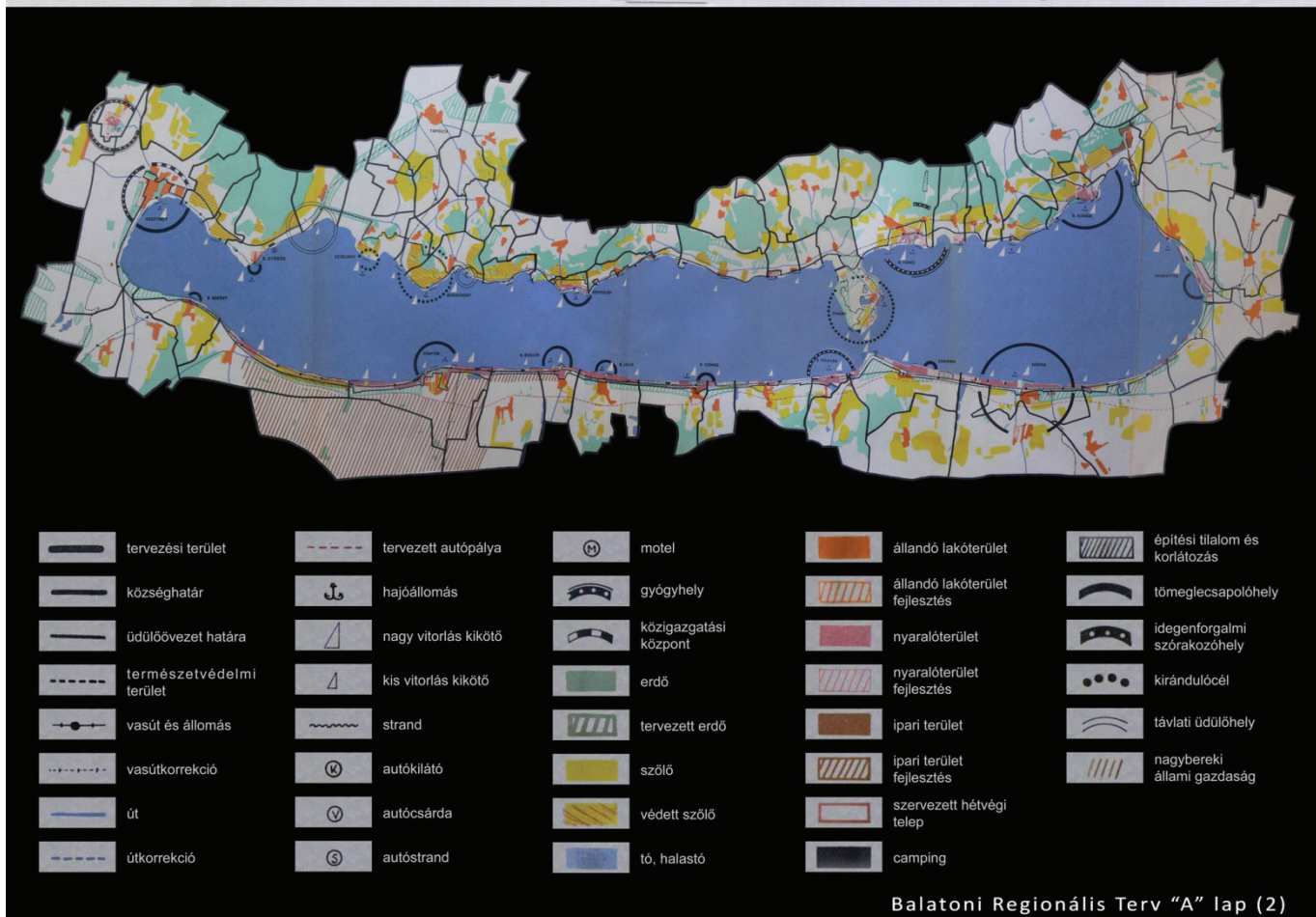
„Hogy miért tervvázlat a cím? - kérdezhetik joggal. A válasz egyszerű: az ÉM ezt a munkát ilyen címmel rendelte meg. Részemről nagyképűség lett volna tervnek nevezni, hisz senki nem készített a világon még

²⁵ A Balatoni Intéző Bizottságot először 1931-ben hozták létre (2820/1931. M.E.sz. rendelet), majd a II. világháború után, 1958-ban újra megalakították (2097/1958. XI.26. kormányhatározat)

²⁶ Farkas 1988. 44.p.

regionális tervet. Ezt a tervvázlatot a MTA –ban felolvasó ülés keretében részletesen ismertettem a miniszter jelenlétében. Elismeréssel fogadta a szakma, s ettől kezdve TERVnek nevezték ...”²⁷ (1)

²⁷ Idézet Farkas Tibor kézzel írott jegyzetéből, amelyet a Regionális Terv fotójának hátoldalára írt.

A Balatoni Regionális Terv

A VÁTI Dokumentációs Központja őrzi az archív terveket, azonban az 1957-es balatoni tervből nincs példányuk.²⁸

A korabeli Magyar Építőművészet és Magyar Építőipar hasábjain az építészek időről időre részletesen beszámoltak a balatoni fejlesztések elvégzett, folyamatban lévő valamint tervezett munkálatairól. Ezen források, valamint a még elérhető, a fejlesztési és tervezési munkákban részt vett építészek (Farkas Tibor, Callmeyer Ferenc, Emődy Attila) segítették tájékozódásomat a témában. Különösen fontosnak tartom a Farkas Tiborral folytatott beszélgetéseket, amelyek segítségével a személyes vívódások, kétségek, a kreativitás és a szakmai elszántság is kitűnnek a tények, adatok olykor egyhangú sokaságából.

A Regionális Terv készítésekor és a megvalósulás kezdeti lépései során a Balatoni Intéző Bizottság tagjaira hárult a helyszíni feladatok ellátása. Farkas Tibor főépítész, Bérczes István északi partért és Polónyi Károly déli partért felelős főmérnökökkel közösen végezte a munkát. A BIB közvetlenül az Építésügyi Minisztérium irányítása alá tartozott, ahol a szakmai érdekeket Kisléghy-Nagy István főmérnök képviselte.

A tervezés a helyszín alapos vizsgálatával kezdődött. *„Elsődleges szempont az volt, hogy jobban ismerjem a településeket, mindegyiket kivétel nélkül, mint a helyiek.”*²⁹ – emlékezett vissza Farkas Tibor, aki tíz éven át, heti 4-5 napot töltött a Balaton parton. A kezdeti elképzeléseket gyakran a helyszínen vetették papírra az építészek. *„A hét hat napján kora tavasztól novemberig a földvári vitorlásklub mólójánál horgonyzó csillag-hajómon, gumimatracon, sátor alatt aludtam. Ha esett az eső vagy nagyon*

²⁸ Farkas Tiborral folytatott beszélgetéseim során kiderült, hogy ő sem őrzi eredeti példányt a tervből; egy későbbi, az 1957-58-as, a Regionális Tervet kiindulási alapnak tekintő, 1967-ben, a Balatoni Központi Fejlesztési Program részeként készült tervet kaptam tőle tanulmányozásra.

²⁹ Farkas Tiborral készített interjú részlete. 2011.01.06.

hideg volt a gumimatracot bevitettem az öltözőbe. Rajztáblámat az egykori Fürdőigazgatóság tanácstermében állíthattam fel, amit akkor a községi tanács használt. Ha éppen üléseztek, a falhoz kellett támasztanom.”³⁰ –idézte fel évtizedekkel később Polónyi Károly egykori BIB főmérnök a balatoni éveket.

A Regionális Terv készítésekor a tervezők fontos alapelveket határoztak meg. A tervezés során a nagyból a kicsi felé haladás elve érvényesült, tehát a regionális összefüggések ismeretében kerültek elhelyezésre az egyes létesítmények, épületek.

Másik fontos szempont volt, mind a tervezésben, mind a megvalósításban a komplexitás elvének érvényesítése, tehát befejezett rendezési egységeket hoztak létre olyan módon, hogy a föld alatti, föld feletti létesítmények, valamint a tereprendezési munkák egy időben készültek, és részét képezték a végleges egységnek.

Az építéshatósági tevékenységek közül az elsődleges - kezdetben időhiány miatt szinte az egyetlen - volt a közterületek megóvása az oda nem illő beépítésektől, hogy ezeken a helyeken a későbbiekben magas színvonalú, közösségi érdekeket szolgáló létesítmények épülhessenek.

A Balaton környékkel kapcsolatos építészeti munkákat a terv három főbb csoportra osztotta.

A) RENDEZÉSI VONATKOZÁSÚ MUNKÁK

regionális, általános

B) BERUHÁZÁSOKAT KÖZVETLENÜL ELŐKÉSZÍTŐ MUNKÁK

beruházási javaslat, részletes, vagy tanulmánytervek (magas, és mélyépítés), kiviteli tervek

³⁰ Polónyi 2000 26.p

C) ÉPÍTÉSI HATÓSÁGI TEVÉKENYSÉG

rendezési tervek művezetése, építési engedélyezési tervek véleményezése, építész patronálás³¹

A tervező építészek feladatát – az időbeli és anyagi kötöttségek mellett – tovább nehezítette, hogy mind a regionális tervezés, mind a főépítési tevékenység korábban ismeretlen volt. Senkinek nem volt várostervezői, regionális tervezői szakképesítése, ezt nem tanították az egyetemen. Építészek, mérnökök, közgazdászok, földrajzosok közösen fogalmazták meg a megoldandó feladatokat, és a problémák megközelítésének interdiszciplináris módját. *„Nem tisztelhattuk a regionális tervezés, a várostervezés és építészet közötti gyakran mesterséges határokat se. A politikusok által megfogalmazott feladatok és a rendelkezésre álló adatok se tűntek meggyőzőnek. Így egyrészt a földrajzi tényezők, az észlelhető tendenciák értékelése, másrészt az építészet, a mérnöki tudományok és a dolgok irányítására használható eszközök számbavételével közelítettünk a problémához.”*³² –emlékezett vissza Polónyi Károly 2000-ben.

A rendezési vonatkozású munkák térképek³³ és vizsgálatok készítésével kezdődtek. (3)

„Gondolatban egy 100 m-es élű kockákból álló hálót helyeztem a Balaton érdekerülete fölé és alá és minden kockában megvizsgáltam, hogy amit egy-egy kockában találok az az üdülés szempontjából kedvező adottságú, vagy káros, vagy semleges. Persze ez a megközelítés csak a durva sérelmeket hozhatta felszínre, mint pl. a Badacsony hegy bányászatát, a déli part vasútját, a fűzfői légszennyezést,

³¹ lásd. 40.o

³² Polónyi 2000.21.p

³³ Területvizsgálathoz m=1:50000, szűkebb tervezési terület vizsgálatához m= 1:5000

káros szennyvizek befolyásait, a Zala sankoló területének megszüntetését stb. 40 db vizsgálat³⁴ rögzítette a bajokat. Az orvoslások mikéntjét, az infrastruktúrák hiányát és sok más tennivalót is.”³⁵

A Terv készítése során az tervezők folyamatos kapcsolatban álltak a helyi közösségekkel. Nem csupán helyszíni vizsgálatokat, felméréseket végeztek, hanem a települések térségben betöltött szerepét tisztázták és a tervezett fejlesztéseket, igényeket is megvitatták a helyiekkel.

A Regionális Terv három tervlapból állt. Az „A” lap (2) – melyet, mint a terv fő lapját a későbbiekben részletesebben ismertetek – a területfelhasználással kapcsolatos legfontosabb kérdéseket rögzítette, tartalmazta a települések jellegvázlatát, valamint a vonalas és településektől független létesítményeket.

A „B” tervlap a mezőgazdaság, valamint az ellátó területek fejlesztésének irányvonalát határozta meg, valamint rögzítette a szűkebb tervezési területet, számszerű adatokkal rögzítette a fejlesztéseket. Meghatározta az állandó és üdülőterületek viszonyát, az élelmezési, szórakozási, sport és egyéb ellátások fejlesztési lehetőségeit és céljait.

A tervezők távlati gondolkodását mutatja, hogy már akkor gondoltak arra, hogy a *Balaton befogadóképessége véges*. Biztosítékot kerestek az építési területek esetleges növekedésének megakadályozására, ezért került a tervbe a védőövezet fogalma. Ide tartozott többek között a

³⁴ 1. Domborzat 2. Geológia 3. Meteorológia 4. Balatonkörnyék növény és állatvilága 5. Balaton vízrendszerének vizsgálata, hidrogeológiai feltárás 6. Szociográfiai vizsgálat 7. Népeségfejlődés 8. Mezőgazdasági vizsgálat,- fő művelési ágak szerint,- mezőgazdasági üzemek feltárása,- értékesítő szövetkezetek,- jelenlegi mezőgazdasági termékek fogyasztásának mértéke, ellátás mikéntje 9. Halászat, horgászat, vadászat 10. Legeltetés, itatás, állathajtás, fürdetés, nádtermelés 11. Forgalmi vizsgálatok, megközelítési izokronok, óra bontásban, útra, vasútra 12. Útállapot vizsgálat 13. Közúti forgalom intenzitása, forgalomszámlálás alapján (járműnemenként részletezve) 14. Vasúti forgalom vizsgálata 15. Autóbusz forgalom vizsgálata 16. Hajóforgalom 17. Légiforgalom lehetőségeinek feltárása 18. Ipari területek vizsgálata 19. Kereskedelmi létesítmények vizsgálata 20. Strandok és sportlétesítmények vizsgálata 21. Vitorlás kikötők, klubházak vizsgálata 22. Üdülők, szállodák, vendéglátóipari létesítmények vizsgálata 23. Vízellátás vizsgálata 24. Csatornaellátás, csapadékvízhalózati 25. Energiaellátás 26. Bányászat 27. Erdészet 28. Regionális szintű közintézmény ellátottság vizsgálata 29. Jelenlegi területfelhasználás 30. Tájvédelmi körzetek, természetvédelmi területek és védett emlékek vizsgálata 31. Turisztika, kilátóhelyek 32. Gyógyvizek, hőforrások, ásványvizek 33. Műemléki vizsgálat, archeológiai feldolgozás 34. Közigazgatási határok vizsgálata 35. Belterületi határok vizsgálata, Szűkebb tervezési területen: 36. Részletes területfelhasználási vizsgálat 37. Beépítés jellegének és mértékének vizsgálata, a parti területeken 38. Üdülőhelyi területek határának vizsgálata 39. Partvédelem 40. Állami és közületi nagyobb területek vizsgálata

³⁵ Idézet Farkas Tibor kézzel írott jegyzetéből, amelyet a Regionális Terv fotójának hátoldalára írt.

települések teljes külterülete, ahol az építési tilalom mellett például az örökösödés folytán jelentkező területosztást is tiltották. Külterületi ingatlan 2000 m² alatt nem kaphatott önálló helyrajzi számot.

A vízparti területeken is különböző tilalmi zónákat jelöltek ki, megakadályozva ezzel a települések összeépülését, vagy bizonyos területek fásítási tilalmával biztosítva a vasútról a vízre való lelátást.³⁶

A Regionális Terv „C” lapja a közműterveket – vízellátás, csatornázás, szennyvíz, csapadékvíz, energiaellátás – tartalmazta. A megvalósítás során az első, legégetőbb kérdések éppen az infrastrukturális kérdések voltak, hiszen a Balaton környék közművesítése rendkívül elmaradott volt.

A Regionális Terv része volt a beruházási programjavaslat és a gazdasági értékelés is. A beruházások tekintetében nem csupán szakáganként és tárcánként, hanem településenkénti bontásban, valamint időbeli ütemezésben³⁷ is készült javaslattétel és költségbecslés.

A Regionális Terv elhatározásainak megvalósulását segítő és azt biztosító szabályzatok, intézkedések és azokat kiegészítő munkarészek is születtek. Ilyenek az építési szabályzat, az üdülőhelyi szabályzat, a vízjogi szabályzat, valamint a telekérték emelkedésével kapcsolatos javaslat kidolgozása, különös tekintettel a víz-, csatorna- és partvédművek építése folytán keletkező helyzetre. Elsősorban a hatóságok felé, az intézkedések előkészítéseként tartalmazta a Terv az építési tilalomra javasolt területek, valamint a legszükségesebb kisajátítások összegyűjtését, a forgalmi, rendészeti, egészségügyi, kereskedelmi és egyéb vonatkozású intézkedések felsorolását és tételes indoklását.

A kiegészítő munkarészekhez tartozott a strandkataszterek lefektetése (fejlesztési vázlattal), a kempingezésre alkalmas területek feltárása, a hétvégi telepek helyének kiválasztása, a leendő nagyobb, településközponti létesítmények területeinek kiválasztása, állomásbővítések lehetőségeinek vizsgálata. Mindezek a felmérések helyszíni bejárások alapján készültek és a területek műszaki adatait is rögzítették.

³⁶ Farkas 1988 45.p

³⁷ 1958-ra, 1958-60-ra (második hároméves terv), 1961-65-re (második ötéves terv) vonatkozóan

A Regionális Terv elkészítésének határideje 1957 év vége volt. Az építészekből álló csapatot a szükséges szakági tervezők egészítették ki, különös hangsúllyal a közlekedés, víz- csatornaügyi, közmű, kertészeti szakterületekre. A tervezés rohamtempóban folyt, de még így sem készülhetett el év végére a komplett, minden részletében kidolgozott terv. A feladatokat súlyozni kellett, ez pedig a következő szempontok szerint történt:

„A feltárásnak, a megismerésnek azt a minimális fokát kívántuk elérni, melynek birtokában egy közelebbi perspektívára (3-5 év) vonatkozó fejlesztési tervvázlat és beruházási javaslat kellő biztonsággal rögzíthető.”³⁸

Az 1957 évi tervezés 3 fő célt tűzött ki. A Balatoni Intéző Bizottság 1958 évi tervszámait már a Regionális Terv alapján kellett felbontani; másrészt a BIB koordináló szerepköréhez teremtett alapot a Terv, azaz a különböző tárcák és szervek beruházási és egyéb szándékait a Terv egységes elképzelései alapján kellett összehangolni; harmadrészt megismertette és összehangolta a legfőbb fejlesztési irányelveket a tanácsok különböző szerveivel, és a közeli beruházások kezdeti előkészítése is megtörtént.

A Regionális Terv ugyanakkor a területfelhasználás, az üdülőhelyi határok, a megvalósítandó létesítmények térképszerű rögzítésével, valamint az építésügyi szabályzat tervezetének ideiglenes alkalmazásával a hatósági tevékenység egységes alapokon való működését is előkészítette és segítette.

A Terv készítése során a tervezők a jövőbeni nagy álmok, elképzelések mellett mindig szem előtt tartották a határidőket és a finanszírozási lehetőségeket, és ezen keretek között dolgoztak.

Elsődleges feladatként a hétvégi üdülők igényeinek kielégítését, a tömeges szálláslehetőségek irányát, nagy és korszerű strandok, megfelelő étkezési lehetőségek, fedett helyek, kempingek és motelek formájában kívánták megoldani. A legfőbb üdülőhelyek központjainak funkcionális és esztétikai rendezése volt a másik fő szempont. Mindehhez kapcsolódóan elengedhetetlennek mutatkozott az

³⁸ Bérczes-Farkas-Kisléghy-Polónyi 1958.140.p

érintett területek közműellátásának fejlesztése, a partvédelem javítása, a parkolók, átkelő szakaszok korszerűsítése.

A Regionális Terv legfontosabb – négy méter hosszú – „A” lapja – ahogy korábban említettem – tartalmazza a vonalas és településtől független létesítményeket fejlesztési elképzeléseit is, melyek közül a legfontosabbak a légi, vízi és szárazföldi forgalommal kapcsolatos javaslatok, légi, vízi kikötők, út és vasútkorrekciók, gyorsforgalmi nyomvonalak, ill. a közúthálózathoz kapcsolódó különböző fokozatú kempingtáborok, motelek, autósstrandok.

Ez a tervlap nem az egyes települések kiragadott elemzése alapján, hanem az egész régió együttes értékelésével készült. Az ábrázolás, és az elemzések mélysége is elsősorban a regionális szintű összefüggéseket tükrözi.

A *területfelhasználás* tekintetében, kijelöli a Balaton környék üdülőhelyi határait, jelöli a természetvédelmi területeket, tájvédelmi körzeteket, védett emlékeket. A táj és művelési jelleg védelmében területosztási korlátokat rögzít, például az északi part szőlőművelési területein. Jelöli a partszakasz beépítési tilalmi területeit, megszabja a legszükségesebb lakó, mezőgazdasági és ipari területek fejlesztési irányát, a lakóterületeket beépítési jellegük szerinti részekre osztja.

A Regionális Terv a 42 part menti település közül 20 település kiemelt fejlesztését határozta el. A települések nagyságrendjét, a térségben betöltött szerepének súlyát különböző méretű karikák jelzik a terven. A településeket a már kialakult, ill. tervezett *jellegük*, fő profiljuk szerint három fő csoportba osztja a terv.

1. Főleg tömegforgalmat lebonyolító települések.

Feladatuk elsősorban a hazai, nagy hétfégi tömegek befogadása. A Budapesthez közeli, ill. a vasútvonalak, utak támadási pontjain elhelyezkedő települések kerültek ebbe a csoportba; Siófok, Almádi, Akarattya, Fonyód, Boglár, részben Keszthely. Ezeken a településeken nagy befogadó képességű

strandokra, olcsó, megfelelő számú vendéglátóipari létesítményre, nyilvános WC-re, megfelelő méretű vasúti várókra, megőrzőkre volt szükség.

2. Elsősorban idegenforgalmat lebonyolító szórakozó és gyógyhelyek.

Ezek a települések elsősorban a külföldi idegenforgalom ellátását célozzák. Balatonföldvárt, és részben Keszthelyt szórakozó üdülőhelynek jelölték ki, Hévíz (12) és Balatonfüred (7) pedig a gyógyüdülő kategóriába került, és a fejlesztések irányvonalát is ez határozta meg.

3. Kiránduló célú települések.

Elsősorban Tihany (11), Badacsony (9) és Szigliget mutatkozott alkalmasnak a naponta átmenő, több tízezres – hazai és külföldi – tömegek befogadására. Ezeken a településeken nagy kiterjedésű építési területek kijelölése tilos volt. A szállásbiztosítás ezeken a területeken nem volt elsődleges szempont, viszont a nagy tömegek strand, öltöző, zuhanyzó, étkezési igényeit ki kellett elégíteni.

A Terv külön kiemeli Keszthely - mint a Balaton-part akkori egyetlen városa - hármasszerepét. Részben tömegforgalmú hely, de az idegenforgalom számára is vonzó, ugyanakkor közigazgatási, kulturális, gazdasági központ is.

Két távlati fejlesztés lehetőségét is felveti a Terv. Badacsonytomaj, a kőbányászat megszüntetésével, és a strand kiépítésével tömeglecsapoló helyé válhat, ill. Balatongyöröktől keletre egy – Ausztriához közeli – idegenforgalmi célú új település építésének gondolata is felvetődött. Ez utóbbi azonban nem valósult meg.

A Regionális Terv *„rendezte a települések egymáshoz való viszonyát, nagyságrendjét, szerepkörét, egyben megszabta a további tervezés számára a regionális megfontolásokból eredő fejlesztés fő irányait. Ezzel régió belül a települések fontossági sorrendjét is megadta, amiből következik, hogy a beruházások is egy irányítható mederbe kerültek.”*³⁹

³⁹ Bérczes-Farkas-Kisléghy-Polónyi 1958

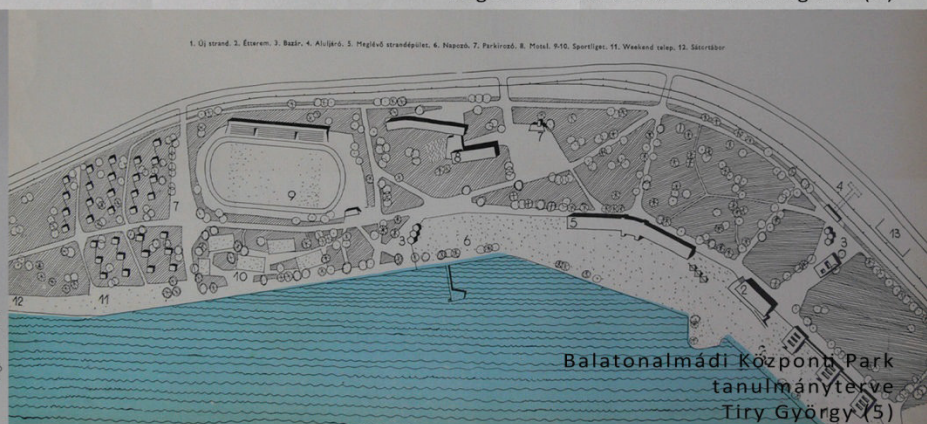
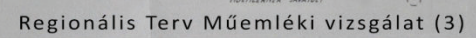
A hatvanas évek balatoni építkezéseinek szakmai keretét a Regionális Terv biztosította. A Regionális Tervvel sikerült elérni, hogy a Balaton part – a romániai Fekete-tenger és a bolgár Aranypart üdülőövezeteitől eltérően – nem a helyi lakosoktól izoláltan, kizárólag a külföldi valutát elköltő nyaralók, hanem a hazai közönség üdülési igényeit is kielégítő pihenő területté váljon. A régió madártávlatból való szemlélése, a számos területet érintő vizsgálatok sora, olyan átfogó koncepció kidolgozását tette lehetővé, amely máig példaértékű lehet. A szabályozási kérdésekben valóban az előrelátó, a Balaton környék védelmét szem előtt tartó távlati gondolkodás figyelhető meg, ugyanakkor az egyes funkciók és léptékek meghatározásakor a készítőik figyelmen kívül hagyták a változás lehetőségét. Fel sem vetődött, hogy a munkásosztály szakszervezeti üdültetésének egyszer vége szakad, hogy a nyaralás perspektívája megváltozhat. A hatvanas években, nem sokkal egy levert forradalom után, a konszolidáció éveiben elképzelhetetlen volt, hogy a szocialista államforma valaha véget ér. A *magyar tenger* ígérete jelentette a maximumot. A korabeli sajtó mindent megtett, hogy a dolgozó népben az elégedettség érzetét erősítse. A balatoni építkezésekről közölt rendszeres beszámolók, a boldog nyaraló munkáscsaládokról szóló híradások mind az életszínvonal emelkedését voltak hivatottak alátámasztani. Arról, hogy a tömeges, szervezett balatoni nyaralások megindulásával szinte egy időben zajlottak a forradalom utáni megtorlások, nem esett szó. Mindez persze nem csökkenti a tervezők szakmai érdemeit, de látnunk kell, hogy bár Farkas Tibor *szabad kezet* kapott, ő és munkatársai is részei voltak a kormányzat által irányított gépezetnek, amely a balatoni nyaralások tekintetében a kollektív boldogság megteremtését, a bárki számára elérhető balatoni nyaralás lehetőségét jelentette.

A Regionális Terv 1957-58 –ban készült, és már az eredményes gyakorlat bizonyította a tervek életképességét, amikor 1963-ban a minisztertanács elé került. A kormány a 1023/1963. (IX. 21.) számú határozatával hagyta jóvá az első Balatoni Regionális Tervet. A jóváhagyás elhúzódásához minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy nem volt még a regionális terveket érintő kidolgozott jogszabály. A

jóváhagyásra vonatkozó jogszabályt végül ugyanazon a minisztertanácsi ülésen fogadták el, mint a Regionális Tervet.⁴⁰

A Balatoni Regionális Terv jelentőségét az is mutatja, hogy 1965-ben komoly nemzetközi elismerést aratott. Liege-ben, az UIA kongresszusa a regionális tervezéssel foglalkozott. Itt állították ki a terv 4 méter hosszú „A” lapját, „Plan de regional du Balaton Hongrie” címen. Elismerésként az alkotók – Farkas Tibor és munkatársai – „Sir Patrick Abercombie 1965” díjat kaptak.

⁴⁰ Építésügyi Minisztérium. Balaton Központi Fejlesztési Program műszaki-gazdasági koncepciója. *szöveges anyag*.1967

K O N F I G U R Á C I Ó

A települések belső struktúrájának alakulása a Balatoni Regionális Terv mentén

„ A helyet nem szabad összetéveszteni a térrel. A tér és a hely között az a különbség, hogy a térnek száma, a helynek arca van. ...A térnek képlete, a helynek génusza van. Mert nemcsak természet és környezet, föld, talaj, éghajlat, növényzet, vizek, hegyek és mindez együttesen. A hely nemcsak az, ahol a dolgok vannak.”⁴¹

„Az építészet a genius loci láthatóvá tételére törekszik, az építész feladata az, hogy jelentésteljes helyeket hozzon létre.”⁴²

Az építész különös felelősséggel bír, amikor a települések szerkezeti kérdéseit vizsgálja és fejlesztési irányait előre vetíti. A települések struktúrája, a beépített és beépítetlen területek aránya, az épületek léptéke, a köztes területek és átmeneti terek megjelenése, aránya meghatározza a település hangulatát. Ez a hangulat csak akkor jelent egyben otthonosságot, ha a tervező *jelentésteljes* helyet hozott létre, ha megérintette a helyszínt, ahová tervezett, ha megértette azt.

A balatoni tervezések során a régióra vonatkozó elképzelések után a települések közelebbi vizsgálata következett. Az egyes településekre általános rendezési tervvázlatok készültek, amelyek meghatározták a település szerkezetét és rögzítették a fejlesztések jövőbeli irányát. Elsődleges feladat a települések tervszerűtlen, koncepció nélküli építéseinak megakadályozása, valamint a települések közlekedési struktúrájának újragondolása volt. Közlekedési szempontból több helyen jelentett megoldandó feladatot a gyalogos és közúti forgalom kereszteződése. Tihanyban a problémát közúti forgalmat ellátó híd építésével oldották meg, így biztosítva az alsó központhoz hajóval érkező gyalogos tömegek biztonságos

⁴¹ Hamvas 1996. 91.p

⁴² Norberg-Schulz 2004

közlekedését. A tervezés kezdeti stádiumában felvetődött csomóponti megoldások közül, azonban nem mindegyik valósult meg.⁴³

A településközpontokban intézményi fejlesztési területeket határoztak meg és tiltották a magán házak építését. Lényeges, településszerkezeti kérdés volt a móló és a településközpont kapcsolata, valamint az állandó lakosság és az üdülők viszonyának szabályozása. A mólóra vezető út mellett szintén intézményi területeket jelöltek ki, a várható nagy tömegek vásárlási, étkezési igényeinek rendezett formában történő kielégítésére. Az igények meghatározásakor többször jelentett kiindulási alapot a 600 főt szállító, *Beloianisz* nevű sétahajó.⁴⁴ A mólókon, a hajóra várakozó embereknek árnyékot biztosító mólóvárókat terveztek. A parti sétány mentén bazársorok, bisztrók, cukrászdák helyét irányozták elő. A cél az itt-ott megjelenő, gyakran kaotikus képet mutató bódék megszüntetése, további szervezetlen építések megakadályozása volt. A sétányok és a mólóra vezető út mentén létesített bazársorok nem csak a korábbi rendezetlen állapotokat változtatták meg, hanem új irányokat jelöltek ki, vagy a meglévő gyalogos utaknak adtak új hangsúlyt. A balatonfüredi, mólóra vezető út menti, Kékesi László által tervezett – könyvesboltot, díszműáruboltot, kölcsönzőt, illatszer és élelmiszer üzletet magába foglaló – bazársor hosszan elnyúló épülete rávezette a városból érkezőt a mólóra, vagy a víz felől közeledőt a településközpont felé irányította. A tömör terméskő és nyitott üveg felületek, valamint passzázs jellegű áttörések mozgalmas képét egy lapostető fogta össze.⁴⁵

A település fejlesztési koncepciója érdekében néhol bontásokra is szükség volt. Az így megszünt magáningatlanokért cserébe újonnan – a Regionális Terv koncepciója szerint – parcellázott területeket

⁴³ pl. Füreden a 71-es út és a településközpontot a Balaton parttal összekötő út kereszteződésébe eredetileg kétszintes csomópontot terveztek.

⁴⁴ A badacsonyi SZOT vendéglő befogadóképességét is a *Beloianisz* méreteihez igazították.

⁴⁵ A bazársort mára elbontották.

kaptak a tulajdonosok. A strandok, kempingek⁴⁶ számára kijelölt területeken a magán építkezéseket, parcellázásokat szintén tiltották. A parcellázások ugyanakkor jó bevételi forrást jelentettek a tanácsok számára, az erre alkalmas területeket is jelölték a terveken. Az építési területek kijelölése mellett, az új építési szabályzatnak megfelelő övezeti besorolást is feltüntették, amely alapján egyértelművé vált, hogy milyen jellegű és nagyságú telekre lehet építési engedélyt kiadni. *„Egyszerű és kevés övezet kell, mert csak azt lehet betartatni az emberekkel, amit megértenek.”*⁴⁷

A regionális vizsgálatok, a Regionális Terv, majd az egyes községek fejlesztési vázlatainak elkészülte után megállapítható volt, hogy az egyes településeken mely területek részletes rendezése a legszükségesebb. A részletes és tanulmánytervek (4)(5)(6), valamint a konkrét kiviteli tervek elkészítésére csak azután kerülhetett sor, hogy a BIB 1957 októberében megtudta, hogy milyen hitelekkel rendelkezhet az elkövetkező három évben.

A tervezés előkészítése azonban már korábban elkezdődött. A Műegyetem tervezési tanszékei ugyanis a már elkészült tervekkel összhangban, nagyjából 40 témát, és programot osztottak ki a diákoknak, évközi, vagy szigorlati tervezési feladatként, valamint a patronáló építészek⁴⁸ is készítettek konkrét terveket.

Az intézményes tervkészítés csak a megfelelő hitelek biztosítása után indulhatott el. A részletes rendezési tervek pótlásaként kb. 30 téma kidolgozása kezdődött el, első ütemként tanulmánytervek formájában. A tanulmánytervek általános problémák megoldását, a programok pontos tisztázását, 500 – as léptékű épületrajzokat, költségelőirányzatot tartalmaztak.

A balatoni fejlesztések első évében, 1957-ben közel száz terv született. A terveket a BIB különböző tervezőirodáknál rendelte meg. A feladatokat a tervezőirodákon belül gyakran az adott település

⁴⁶ A turisztikai célú, szervezett táborozás magyarországi megjelenésével került a magyar szókincsbe az angolszász eredetű *camping* szó, melyet a hatvanas évek közepétől *kemping*-re magyarosítottak. forrás: dr Szauer Richárd. Balatoni camping. 1960. Országos Idegenforgalmi Tanács

⁴⁷ Farkas Tiborral készített interjú részlete. 2011.01.06.

⁴⁸ lásd. 40.o

patronáló építészei⁴⁹ kapták meg, akik kellő helyismerettel bírtak, így gyorsabban és hatékonyabban ment a tervezés.

Az előkészületek során, a Balatoni Fásító Erdészet tevékenységeként megkezdődött a csemetenevelés, amely a kopár üdülőhelyek fásítását célozta.

Az rendezési vázlatok mellékleteként az egyes településekre vonatkozóan készültek el a beruházási javaslatok. A cél ez esetben a konkrét megvalósuláshoz szükséges lépések (tárgyalások, tervezések, beruházás előkészítő lépései stb.) feldolgozása volt. A beruházások három fő területe a látható objektumok, a közműbázisok valamint a településtől független, inkább a régió érdekeit szolgáló létesítmények, útkorrekciók, partvédőművek, kemping táborok.

A települések konfigurációjának alakulásában a legfontosabb építéshatósági tevékenység a rendezési tervek művezetése volt. A Regionális Tervben, az általános és részletes tervekben rögzített rendezési elgondolásokat a járási központokban működő építési hatósággal szoros együttműködésben lehetett érvényesíteni, azaz az építési, telekosztási és egyéb engedélyezési eljárások során a tervek szerinti fejlesztési elgondolások érvényesültek, ami a rendezési terv készítői számára is fontos visszajelzést jelentett.

A megvalósulás első lépései között kellett foglalkozni a partvédelemmel. Lényeges kérdés volt ez, hiszen az uralkodó észak-nyugati szél a déli part közelében gyakran 3-4 méter magas jégtorlaszokat hozott létre. Az igazi veszélyt az jelentette, amikor a hatalmas jégtáblák hajlataiban meggyűlt sötétebb kosz akkumulálta a napot és olvasztani kezdte a jeget, egészen addig, amíg az – komoly károkat okozva – megrogyott⁵⁰. A védelem megfelelő műszaki megoldásait a főépítész és a vízügyi szakemberek közösen dolgozták ki. Az általánosan kialakult megoldás a kőszórásos védelem, lett. A későbbiekben sokat vitatott épített partvédelem ekkor csak kevés helyen készült.

⁴⁹ lásd. 40.o

⁵⁰ Farkas Tiborral készített interjú részlete. 2011.01.06.

A hatvanas években, a politikai hatalom tudatos koncepciójának következményeként a Balaton – korábban elképzelhetetlennek hitt mértékben – benépesült. A turistaforgalom az ötvenes évek közepétől néhány év alatt többszörösére nőtt, a nyaralók igényeit kielégítő épületek, építmények száma is – a Regionális Terv koncepciója mentén – ugrásszerűen megemelkedett. A Balaton part képe bő tíz év alatt teljesen megváltozott. A tó felőli látképét alapvetően a Balatonra merőleges tengelyű 6 szintes nagyszállók (10) – mint a siófoki szállodasor Czigler Endre által tervezett épületei, Kun Attila tihanyi szállója (11), Márton István széplaki üdülőszálló sora (10) – a 10-13 emeletes pontszállók – mint a Kürthy László tervezte almádi Auróra (8), a Mányoki László tervei alapján épült füredi Marina, Czigler Endre siófoki Európa szállója – a strandok zöldterületbe simuló fölszintes épületei és az egykor vad természeti vidéket idéző, megmaradt nádasok határozták meg. A települések szerkezete is változott. Az új építmények elhelyezése új útvonalakat, új helyeket hívott életre.

A teret az építmények *dologként* rendezik be, a dolgok – építmények – pedig összegyűjtik a világot⁵¹. A dolgok között lévő közelségek és távolságok köztes tereket hoznak létre. Ezek határozzák meg a települések konfigurációját, hangulatát. A balatoni települések, az állandó lakosok és a nyaralók – idény jellegű – eltérő igényeiből adódóan speciális helyzetben vannak. A települések az év különböző időszakában igen változó képet mutatnak. A nyáron étellel teli, nyaralók tömegétől hangos Balaton-part ősztől tavaszig csendes, szinte kihalt vidékké változik. A korcsolyázók, fakutyázók zaja, csak halványan idézi telente néhány hétig a nyári nyüzsgést. A tervezők is első sorban idény jellegű épületeket terveztek. Bár felvetődött a nagyobb szállók téliesítésének gondolata, konkrét lépések nem történtek ebben az irányban. A strandok pilltetős épületei télen didergő, éhező madarakként várják a tavaszi melegedést.

⁵¹ Heidegger 2003

A hatvanas évek balatoni építkezéseinek lehetősége abban rejlett, – és a jelentőségét is ezen a ponton kell keresnünk – hogy nagyon rövid idő alatt, nagyszámú település rendezése valósult meg és nagy számú épület született egy a települések konfigurációját is erőteljesen formáló koncepció mentén.

Balatonfüred (7)

Balatonszéplak (10)

Balatonalmádi (8)

Tihany (11)

Badacsony (9)

Hévíz (12)

ARTIKULÁCIÓ

építészeti karakterek a 60-as évek Balaton-partján

„Az országok, vidékek, települések, épületek (és a bennük rejlő többi hely) fokozatosan csökkenő méretű sorozatot alkotnak. A sorozat egymást követő elemeit környezeti szinteknek nevezhetjük. A sorozat "csúcán" találjuk a legátfogóbb természetes helyeket, melyek az alacsonyabb szintek "emberalkotta" helyeit tartalmazzák. Az utóbbiak sajátosága a korábban említett összegyűjtő és fókuszáló funkció. Más szavakkal az ember "kapja" környezetét, és úgy alakítja, hogy épületekben és dolgokban kristályosodjon ki. A dolgok ezáltal "magyarázzák" a környezetet, megnyilvánítják jellegét, így maguk a dolgok válnak jelentést hordozóvá. Ez a részletek alapvető szerepe környezetünkben.”⁵²

Bár a két világháború között történtek kísérletek a nyaralóépítés elveinek megfogalmazására, ezek fejlődését a második világháború megszakította. Az ötvenes évek közepén a balatoni nyaralók többnyire helyi mesteremberek által olcsón, hevenyészett minőségben összetákoltszoba-konyhás családi házak voltak. A Regionális Terv építészei nem kisebb feladatot vállaltak magukra, mint ennek a kialakult gyakorlatnak a megszüntetését, és új, korszerű, idény jellegű nyaralótervezési elvek megfogalmazását, majd megvalósítását.

A Regionális Terv az épületek karakterének alakítására az építés hatósági tevékenységen keresztül – építési engedélyezési tervek véleményezése, építész patronálás⁵³, szabályozási kérdések – volt közvetlen hatással.

A BIB két főmérnöke, és a balatoni főépítész nagyjából 40 település építési engedélyeit nézte át hétről hétre⁵⁴. A terveket – a közületi építkezések terveinek kivételével – többnyire a helyi kisiparosok készítették, általában meglehetősen szegényes, és kulturálatlan megoldásokkal.

⁵² Norberg-Schulz 2004

⁵³ lásd. 40.o

Az építkezések nagy száma, és a távolságok miatt nem volt lehetőség a tervek olyan szintű vizsgálatára, ahogyan azt eredetileg elképzelték. A hetente összegyűlő anyagból a kritikus területre esőket vizsgálták elsősorban. A legrosszabb terveket a BIB főmérnökei, vagy a patronáló építészek átdolgozták. A javasolt megoldásokat az esetek többségében az építtetők is elfogadták.

Az építés hatósági feladatokat a járási hivatalok látták el, munkájuk azonban meglehetősen szervezetlenül folyt. A Regionális Terv hatására mind az északi, mind a déli parton bevezették a fix tanácsadó napot, amely arra szolgált, hogy az építtetők, mielőtt terveztettek, véleményt és javaslatot kérhettek a beépíteni szánt területre. A tanácsadónapok iránti érdeklődés egyre fokozódott. Farkas Tibor így emlékszik vissza: *„Érdekes dolog, hogy a menetrend mennyire lényeges volt. Nem lehetett még egy órára se megbontani a kialakult megjelenésemet. Akkor jött mindenki. Nagyon sok bizonytalan, inkább javaslatot váró kérdés merült föl, aminek megoldását örömmel fogadták, sőt várták.”*⁵⁵

Az építési eljárások gyakran szabálytalanul zajlottak, mivel az építtetők az építési engedélyezési eljárást csak formai aktusnak tekintették, és gyakran már folyamatban volt az építkezés, amikor engedélyt kértek. A szabálytalanságok száma a fokozott ellenőrzések hatására csökkent, de az ötvenes évek végén előfordult még engedély nélküli építkezés is.

Az épületek megjelenésének alakulásában jelentős szerepet játszottak a *patronáló építészek*.⁵⁶ A MÉSZ a balatoni fejlesztések támogatására építész tanácsadói mozgalmat hozott létre. A patronáló építészek feladata egy-egy általuk kedvelt, és ismert település építészeti *gondozása* volt. Nagyjából 40 építész

⁵⁴ hetente nagyjából 100 tervet néztek át, véleményeztek, vagy átdolgoztak

⁵⁵ Farkas Tiborral készített interjú részlete. 2011.01.06.

⁵⁶ Bálint János, Bánóczy Ferenc, Bicsó Tamás, Borostyánkői László, Callmeyer Ferenc, Császár Ildikó, Csillag József, Diószegi Ernő, Dragonits Tamás, Erdős László, Farkasdy Zoltán, Gáll Pongrác, Gotthard Zsigmond, Kékesi László, Kéri Gyula, Kismarthy Lechner Kamill, Dr Kiss Tibor, Klie Zoltán, Kotsis Lajos, Krassói Virgil, Metzner Lajos, Minári Olga, Nemes Árpád, Országh Béla, Papp Imre, Pintér Béla, Preisich Gábor, Sebők Imre, Scultéty János, Svasits Géza, Tillay Ernő, Dr Tóth Kálmán, Dr Tóth János, Vákár Tibor, Vidos Zoltán, Virágh Pál, Wagner László, Wossala György - Bérczes István-Farkas Tibor-Kisléghy Nagy István-Polónyi Károly: Beszámoló a Balatonfejlesztés egyéves munkájáról. In Magyar Építőművészet 1958.4-5.sz.

vállalt társadalmi munkában egy-egy települést patronálásra, ahol szaktanácsokkal, vagy akár konkrét tervvázlatokkal is segítette a helyiek munkáját.

A patronáló építészek munkájának egyik része a települések rendezési és fejlesztési lehetőségeit feltáró javaslat volt, ezen kívül részt vettek az építési engedélyek felülbírálatában, és szükség esetén a tervek átdolgozásban is. Sok esetben azonban - bár szükséges lett volna - 8 napos ügyintézési határidő miatt - nem volt erre lehetőség. A tervek átdolgozásának többsége továbbra is a BIB irodákat terhelte. Az áttervezésekkel párhuzamosan – elsősorban az északi parton – figyelemmel kellett lenni a jellegzetes, a táj hangulatát is meghatározó hagyományos, műemlék, vagy népi műemlék épületekre.

A fejlesztések előrehaladtával több középület – mozi, színpad, posta, park – építése vált időszerűvé, melyek tervezését gyakran bízták - a tervezőirodákon belül - a patronáló építészekre.

A patronáló építészek munkájának jelentőségét és szükségességét jól jellemzi az az adat, mely szerint a hetente jelentkező, hozzávetőlegesen 100 építési engedély közül, a legegyszerűbb funkcionális és esztétikai igényeket figyelembe véve is 25-30 szorult átdolgozásra.

A konkrét tervek átdolgozása mellett égetően szükség volt az építési szabályozás kidolgozására. Az ötvenes évek második felére a balatoni építkezések végtelenül zavaros képet mutattak. Ennek több oka is volt. Az üdülésügy kérdése 10 évig gazdátlan volt, és az építési szabályok nem tartottak lépést az élet változásaival. Még mindig a háború előtti szabályozások voltak érvényben, amelyek a 200 négyszögöl körüli telkeken családi ház jellegű nyaralók építését engedélyezték. Az igények azonban jelentősen megváltoztak. A politikai irányítás is a mindenki számára elérhető balatoni nyaralást indítványozta, ez pedig jóval kisebb telkeken, kis tömegű, minimál terű nyaralóépületek építését kívánta.

Az elsődleges cél az építésügy területén a törvényesség megszilárdítása volt. Az Építési Minisztérium, és a BIB jogászai és mérnökei elméleti segítséggel, és helyszíni munkával is támogatták a tanácsokat. Az átmeneti időszak azonban nem bizonyult problémamentesnek. A rendezés során számos gyakorlati

nehézséggel kellett megküzdenie a végrehajtó szerveknek. Az építési tilalmak, a jóhiszeműen megkezdett építkezések leállítása, vagy lebontása, magán telkek cseréje mind népszerűtlen, ám a Balatoni rendezés érdekében történt, és teljesen nem kiküszöbölhető intézkedések voltak. A végső cél a rendezés mellett persze az volt, hogy a balatoni fejlesztések a balatoni lakosok örömére történjenek.⁵⁷ Már az első évben megfogalmazódott a hétvégi házak, típusnyaralók tervsorozatának gondolata. Ez később pályázati formában is megvalósult, és az egyes tervezőirodák is készítettek tervkatalógusokat, amelyekkel – a rendezési tervek, és az újonnan kialakuló szabályozás (Balatoni Építésügyi Szabályzat 1959 októbertől)⁵⁸ szem előtt tartásával – az építetők igényeit igyekeztek funkcionális, és esztétikai szempontból egyaránt kielégíteni.

Az épületek artikulációját a funkció – szerkezet – anyag – forma egysége határozza meg. E tekintetben a hatvanas évek balatoni építkezéseiben határozott tendenciák figyelhetők meg.

A fő funkcionális igények gyorsan tisztázódtak. Nagy mennyiségű, idény jellegű szállás és kiszolgáló épületre – elsősorban strandépületekre és vendéglátó egységekre – volt szükség. Hamar benépesítették a Balaton partot az előregyártott szerkezetekkel készült épületek, de megjelentek a hagyományos szerkezeti megoldások is. Formai tekintetben két erőteljes hatás figyelhető meg az épületek megjelenésében. A szocreál kötelezettségéből felszabadulva az építészek részben a modern építészeti formák felé fordultak (18), másrészt megfigyelhető a helyi, népi építészet hatása is (17). Az anyaghasználat erőteljes párhuzamot mutat a szerkezetekkel és a formai artikulációval. Az előregyártott, valamint a modern formai eszköztárat felvonultató épületeknél jellemző a vasbeton, és az acél használata, a hagyományos, vernakuláris elemeket alkalmazó épületeknél a helyi – fa, terméskő, tégl, nád – anyagok használata figyelhető meg. A példák bemutatása során ugyanakkor látni fogjuk, hogy megtalálható mindezek kombinációja is.

⁵⁷ Bérczes-Farkas-Kisléghy-Polónyi 1958.166.p

⁵⁸ Bérczes-Farkas-Kisléghy-Kővári-Polónyi Károly 1959 VI.p

A balatoni építkezések megvalósulásának első lépéseiként, már 1958 júniusra elkészültek a legszükségesebb épületek. Ezek elsősorban strandöltözők, bazársorok, vendéglátóipari létesítmények, fedett váróhelyek voltak. A tervezők télen, üzemben, rövid idő alatt előállítható, variábilis, könnyen szállítható és minimális helyszíni munkával összeszerelhető, gazdaságos szerkezeteket terveztek. Így született meg Polónyi Károly és Klimov Borisz – előregyártott vasbeton és acél szerkezettel kialakított – pilltetős alaptípusa.⁵⁹ A kétféle pillérből, egyféle tartógerendából és kétféle szelemenből két, három, vagy több lábú földszintes keretállásokat lehetett létrehozni. Nyáron használt épületekről volt szó, amelyekben a hőérzet komfortját a falaktól elemelt hullámpala tető alatt létrejövő légáram biztosította. A külső falakat többnyire terméskőből, a belső válaszfalakat téglából, deszkából, időnként színesre festett halászhálóból készítették. Az alap szerkezeti megoldásokra különböző variációs sémákat dolgoztak ki, és ezeket alkalmazták igény szerint, a különböző méretű és funkciójú épületeken. Két év alatt huszonnyolc különböző rendeltetésű épület készült el a pilltetős szerkezettel. (13) A pilltetős épületek léptékükkel, a helyi terméskő használatával hamar Balaton part szerves részévé váltak. Ahogy a tervező megfogalmazta: „*Vigyázni akartunk arra is, hogy csak kellő tapintattal érintsük a természetet*”.⁶⁰ A pilltetős strandépületek különböző variációi – öltözők, vizes blokkok, büfék, éttermek – egységes, ugyanakkor változatos és a helyhez igazodó artikulációként, rövid idő alatt benépesítették a Balaton partot.

Más szerkezeti és formai megoldásokkal is készültek strand épületek. Többségük könnyed megjelenésű, filigrán acél csőváz, vagy zártszelvény alapszerkezetű, hullámpala fedéssel, nyitottan, fa, vagy hullámpala oldalborítással.

A füredi fasor zárásaként, feltöltött, kiszárított területre épült Farkasdy Zoltán arácsi strandfürdő és bisztró épületegyüttese (16). A tervezésnél lényeges szempont volt, hogy a fasor ritmusát követő, tagolt kabinsor emeletes, könnyű szerkezetű elemei minél kevésbé takarják el a sétálóknak balatoni kilátását,

⁵⁹ Polónyi 1959.431.p

⁶⁰ Polónyi 2000.28.p

ezért a lehető legkevesebb földszinti eléfalazás készült. Az épületcsoport légies hatását a könnyed szerkezeti megoldással és a jól megválasztott anyagok használatával éri el az építész. A földszint feletti vasbeton födémet tartó kettős acél oszlopok az emeleten tovább futnak, és egyben a fa tetőszerkezetet és a sárga hullámos poliészter fedést is hordják. Az oldalfalak – ahol mindenképpen szükséges a lezárás – csónaklakkal kezelt horonyeresztékes deszkázattal burkoltak. Az épület nagyvonalúságát és légiességét fokozzák az emeletről közvetlenül a partra futó egykarú lépcsők. A horizontális szerkesztés egyetlen, – a kompozíció és funkció szempontjából egyaránt lényeges – hangsúlyos függőleges elemeként épült meg a vascső állványon létrehozott óratorony.⁶¹

A keszhelyi szigetstrand épületegyüttese az eredetileg a századfordulón épült fa strandépületek kontúrját és arányait követi. Murányi Sándor légies acél pillérvázra támaszkodó, *lebegő* vasbeton tetőlemezeket tervezett. Az öltözők oldalfalát, acélkeretbe foglalt, színes eternit táblák adják. A hagyományos arányrendszer ötvözése a modern anyagok és formavilág elemeinek használatával meghatározta a keszhelyi öböl balatoni látképét.

A Regionális Terv, a BIB és a patronáló építészek munkájának köszönhetően a hatvanas években elindult a balatoni családi nyaralók körüli rendezetlen állapot felszámolása is. A Balaton környék gyógy- és üdülőterületeire vonatkozóan nyolc építési övezetet határoztak meg, ahol a telekre és a beépíthetőségre vonatkozó pontos szabályozáson túl meghatározták a minimális közművesítés mértéket is.⁶² A tervezők a megváltozott nyaralási szokások figyelembe vételével készítették a szabályozásokat. Míg a harmincas években a nyaralók jellemzően 2-3 hónapig életvitel szerűen tartózkodtak a Balatonnál, úgy az ötvenes évek közepétől a 2-3 hetes *táborozás* vált jellemzővé. Még a hosszabb ideig a Balatonnál

⁶¹ MÉ 1963.54.p

⁶² A legáltalánosabb hétvégi házas övezet 200-300 m²-es telkek létesítését engedélyezte, a minimális közműként pedig a közkutat határozta meg. Villany, vezetékes víz és csatorna csak a nagyobb szállodák létesítésénél volt feltétel. In Nyaralóépítés a Balaton parton. szerk. Bánszky Zoltán, Egressy Imre. ÉM Építésügyi Dokumentációs Iroda. Budapest. 1962. 16.p

pihenni vágyók is inkább *táboroznak*, semmint a városi életüket viszik tovább a tóparton. „A mai üdülő ember a természettel tökéletes kontaktust kíván kiépíteni, mert tudja (vagy sejti), hogy az üdülés tulajdonképpen céljának, a regenerálódásnak ez a legfőbb biztosítója. Inkább meghúzódni kíván a házban, mint benne élni.” A hétvégi házak, családi kisnyaralók tervezésénél is ezt a szempontot tartották szem előtt. „Az építészet kiindulópontja ez esetben nem a barlang, hanem a csűr, fészker, sátor: legfeljebb lemezek határolják súlyos falak helyett, rudak, póznák tartják, feszítik, nem tömör pillérek és boltívek.”⁶³ – fogalmazták meg az új, csak nyári használatú balatoni épületek architektúrájának indító gondolatát. A kifejtés lehetőségét hétvégi ház pályázatok kiírásával biztosították az építéseknek, akik lelkesen gyártották a – rendkívül célszerű és funkcionális, vagy inkább érdekes ötletet felvető – kisebbnél kisebb nyaralóterveket. A legjobb pályázati munkákat az Építésügyi Minisztérium Dokumentációs Irodájának népszerűsítő füzetében ismertették. A tervek mellett az építési szabályozásról is tájékoztattak, valamint – a nyaralásra, kerthasználatra és növényzetre vonatkozó – jó tanácsokkal látták el az olvasót. A különböző – kiviteli terv szinten kidolgozott – nyaraló típustervekhez a Minisztériumban, elérhető áron bárki hozzá juthatott.

A pályázatok során a legkülönbözőbb, 25-30 m²-es, praktikusan kihasználható terű kisnyaraló terv variációk születtek. Az épületeken a modern és a népi építészet hatása egyaránt felfedezhető. A hagyományos építési móddal, helyi építőanyagokból, egyszerű eszközökkel megépíthető épülettervekből és az előregyártható szerkezeti elemekből tervezett, gyorsan felállítható megoldásokból készültek később a konkrét típustervek. A díjazottak között ugyanakkor találunk extravagáns ötleteket, mint a Pogány-Csorba-Györgyfy építészcsapat által tervezett sorolható, íves kabinegységekből álló megoldás. Készültek formailag sátrat idéző, földig futó, meredek hajlású tetővel kialakított nyaralók is.

⁶³ MÉ 1960.25.p

Ilyen Farkasdy Zoltán kunyhó szerű, nádfedésű terve, vagy Sámsondi Kis György maximális térkihasználású, beépített bútorokkal, hullámpala fedéssel tervezett hétvégi ház terve.⁶⁴

A kis nyaralóegységek sorolásával, ikresítésével (17), csoportosításával épültek az egységes megjelenésű, gazdaságos terület felhasználású társas üdülőtelepek. Vadász György és Callmeyer Ferenc lábakon álló, acél szerkezetű, farostlemez oldalfal borítású, szerelt „*Varia*” hétvégi házának⁶⁵ sorolásával Ábrahámhegyen épült szövetkezeti nyaralótelep. Tiry György szobaegységek egymás mellé helyezésével, közös használatú vizes blokkal tervezett épületegyüttese⁶⁶ Balatonalmádiban épült meg.

A típustervek alapján elkészült hétvégi házak mellett továbbra is épültek egyedi családi nyaralók, ezek tervezése fokozatosan átkerült a Regionális Tervet ismerő és értő szakemberek kezébe. Az építészek a családok egyedi igényeit figyelembe véve, ugyanakkor a regionális koncepciót és a meghatározott nyaralóépítési elveket szem előtt tartva tervezték a nyaralóépületeket. A tisztán szervezett, funkcionális, a családot maga köré gyűjtő tűz szerepét erőteljes megjelenésű kéménnyel hangsúlyozó, nyaralóépületek ma is jellegzetes artikulációi a balatoni településeknek. A letisztult formavilág és a helyi anyagok – terméskő, fa, nád – együttes használata meghatározza a hely sajátos hangulatát. A kis épületeken nyitott hatalmas üvegfelületek közelebb hozzák a kertet, ezzel is hangsúlyozva, hogy a nyaraló ember a természet részeként tölti napjait, még akkor is, ha éppen a házban húzódik meg. A szigorúan funkcionális belső tér és a természet kötetlensége között a – minden kisnyaralónál megjelenő – terasz szükségszerű átmeneti teret képez. A megváltozott nyaralási szokások és a kisnyaraló építészet kölcsönösen hatottak egymásra. A hétvégi házak nem csak méreteikkel és térszervezésükkel de berendezési tárgyaikkal, bútoraikkal is az új igényeket szolgálták. Ahogy a nyaralóépületekben nem a városi életmód folytatódott, úgy a berendezési tárgyak – beépített bútorok, pille könnyű, összecsukszó pihenőszékek, kerti asztalok stb. – sem a városi lakások lecserélt darabjai voltak. A Csaba László és Cs.

⁶⁴ Bánszky-Egressy 1962

⁶⁵ MR 2012.62.p

⁶⁶ MR 2012.44.p

Juhász Sára építész házaspár által tervezett kisnyaralók⁶⁷ – terméskő falaikkal, a kilátás, a kert felé, fém keretbe foglalt hatalmas üveg felületeikkel, a belső tér központi kandallójával, a kémény szárnyat formáló fémlemez füstterelőjével, a filigrán fém korlátokkal – jellegzetes, ma is a hatvanas éveket idéző épületek. A balatonakarattyai és balatongyöröki épületekben ma is megtaláljuk az eredeti berendezés egy részét. Kismarty Lechner Kamill letisztult formavilágú balatongyöröki nyaralóépülete olyan funkcionális és formai újításokkal, mint a körüljárható belső tér és a hatalmas fatáblás eltolható árnyékoló, kiemelkedik a megépült kisnyaralók sorából.

A néhány év alatt megépült több ezer kis családi nyaraló és számos társas üdülőtelep léptékével, anyaghasználatával és építészeti artikulációjával jelentősen hozzá járult a települések arculatának átformálásához.

A strandépületek és kisnyaralók mellett a településképek alakításában jelentős szerepe volt a – többnyire a központokhoz és a mólókhoz kapcsolódó – vendéglátó, elárúsító és intézmény épületeknek. A Regionális Terv koncepciója nyomán létesült badacsonyi épületek jól mutatják a jellemző építészeti artikulációkat. A móló környék beépítése, a parti üzletsor és a *Tátika* étterem és cukrászda (18), akárcsak a településközpontokhoz kapcsolódó poharazó⁶⁸ épület Callmeyer Ferenc tervei alapján készült. Az építész, elmondása szerint épületeit népi építészeti gyökerekből táplálkozva tervezte. Míg a terméskőből épült, nád fedésű poharazó vernakuláris motívumai nyilvánvalóak, addig a kétszintes *Tátika* déli oldalán végigfutó, konzolosan a Balaton fölé nyúló, oldallamellákkal árnyékolt terasza célszerűségével idézi a parasztházak tornácát. Egy építész két munkája, két nagyon különböző építészeti megnyilvánulás, mégis a maga helyén mindkettő *jelentésteljes*. A badacsonyi központ meghatározó eleme K. Ártner Klára kétszintes postaépülete⁶⁹. Az épület építészeti kialakítása világosan tükrözi a funkciót és kiválóan oldja meg a nyári és téli használatból adódó jelentős forgalomkülönbséget. A levegős, fedett-nyitott földszinti

⁶⁷ MR 2012.48.p, 50.p

⁶⁸ MR 2012.70.p

⁶⁹ MR 2012.96.p

várakozótér a megnövekedett nyári igényeket szolgálja, míg a kisebb zárt, fűtött épületrész télen látja el a helyi lakosokat. A földszinti homlokzatokon megjelenő almádi vöröskő és az emeleti fehér műkő burkolatok valamint az árnyékoló betonrács jelzik az épület intézmény jellegét, amely összességében harmonikusan illeszkedik a környezetéhez.

A Badacsony oldalában található az Emődy Attila által tervezett SZOT vendéglő (14). A szőlővel beültetett hegyoldalak meghatározó épületei a hegybe fúródó, arra merőleges tengelyű pince-présházak. Emődy Attila éppen az ellenkező építészeti magatartást választotta. A szintvonalakkal párhuzamos, horizontális épületet tervezett. Nagyvonalú, merész gesztus, mégsem hivalkodó. Az étterem, a hozzátartozó kiegészítő funkciókkal a vulkáni hegy egyik redőjeként, szerényen simul a tájba. Az egymástól elhúzott, különböző funkciókat magukba rejtő épületrészeket terméskő támfallal szegélyezett nyitott közlekedő és lépcsősor köti össze, fokozva a tömeg erőteljes vízszintes meghatározottságát. Az étterem fogyasztótère külön épület, amely előtt – a Balatoni panoráma irányában – teljes hosszában terasz fut végig. A hatalmas, egyedi acél szerkezettel készült üveg tolóajtók révén a fogyasztótér a terasz részévé válik, közel engedve a vendégekhez a Balaton látványát. A fogyasztótér Balaton felé forduló üvegfelületének horizontalitását, az épület előtti szigorú rendben sorakozó szőlőtőkékre reflektáló, terasztetőt tartó acél pillérsor bontja meg.

A balatoni régiót a tó vonzása hívta életre, ezért ha artikulációról, az épített környezet kifejeződéséről beszélünk, feltétlenül szólnunk kell a Balaton felőli képről. Említettem már a látványt erőteljesen meghatározó nagyszállókat, a tájba simuló strandépületeket, de nem volt még szó a kikötőépületekről. A kikötő kiemelt *hely*. Jelentésteljségében rejlik az ereje. Várja a túlsó partról érkezőt, a vízről a földre lépőt. Kapcsolatot teremt a partok között, összeköt, ugyanakkor teret enged az elvágyódásnak. A kikötő lehetőséget ad az indulásra, az útrakelésre és – még ha látszik is a túlsó part – távlatot nyit. A kikötő épülete jel, mutatja a kikötési pontot és megerősíti a hely jelentőségét. Dianóczki János kör alaprajzú

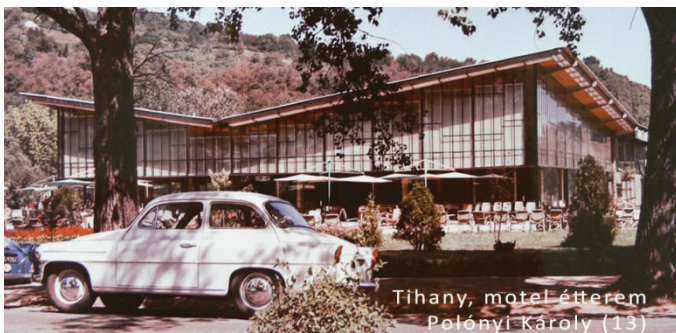
tihami épülete⁷⁰ a csupa üveg falának árnyékot biztosító monolit vasbeton tölcserű formáló tető szerkezeti bravúrával és a zártságot feloldó belső vízmedencével, fölötté a tetőfödémét átlukasztó bevilágítóval tökéletesen artikulálja a helyet (11). A szántódi rév monolit vasbeton hiperbolikus paraboloid héjszerkezete⁷¹, valamint Szittyá Béla és Bérczes István tihami, három ponton támaszkodó, 5 cm vastag vasbeton gömbszelet-héj kupolája⁷² szintén indokoltan erős hangsúlyt jelentenek a parti látványban.

A települések artikulációja a Regionális Terv nyomán született épületeknek köszönhetően jelentősen megváltozott az 1957-től 1968 –ig tartó időszakban. Nemzetközi színvonalú építészeti alkotások születtek, amelyeket nem csupán formai, külső jegyek, hanem a közös tőről fakadó építészeti gondolat is összekötött. Ma, egy állandóan és villámgyorsan változó világban óhatatlanul felvetődik a kérdés, hogy vajon meddig érvényes ez a közös gondolat? A választ keresve rájövünk, hogy a hatvanas évek balatoni épületei nem készültek fel a változásra. Míg a balatoni régiót egységesen kezelő koncepció korát megelőző távlati gondolkodást mutat, addig az egyes épületek kizárólag a pillanatnyi igények kielégítésére születtek. Ezért kevés a máig funkcionáló hatvanas évekbeli balatoni épület. Egy részük elpusztult, vagy lebontották őket, több használatlanul, porosan, omladozva áll.

⁷⁰ MR 2012.86.p

⁷¹ MR 2012.89.p

⁷² MR 2012.88.p

Tihany, motel-étterem
Polónyi Károly (13)

Badacsony, SZOT vendéglő
Emődy Attila (14)

Tihany, közúti híd
Lipták László (15)

Balatonfüred-Aracs,
strandfürdő és bisztró
Farkasdi Zoltán (16)

Ábrahámhegy, Ikernyaraló
Gulyás Zoltán (17)

Badacsony, "Tátika"
étterem és cukrászda
Callmeyer Ferenc (18)

ÖSSZEKÖTÉS

jelentőség és kritika

A hatvanas évek balatoni építészetének jelentősége – a Balaton környékét egységes régióként kezelő koncepció mentén, nagyszámú épület rövid idő alatt történt megvalósulásával – a hely identitásának láthatóvá tétele. Mindez a társadalmi körülmények, a beszűkült politikai irányítottság és egy fiatal építészgeneráció szakmai szabadságvágyának ambivalenciájával átítatva, a *lokáció*, a *konfiguráció* és az *artikuláció* révén mutatkozott meg. Visszatekintve, úgy gondolom, hogy a – korábban előkép nélküli – Balatoni Regionális Terv eredményessége annak is köszönhető volt, hogy olyan építészek kerültek döntési pozíciókba, akik a legnagyobb szakmai tudással, kreativitással és a legnagyobb emberi gondossággal végezték munkájukat, mindehhez pedig a szükséges anyagi fedezet és kormányzati támogatás is a rendelkezésükre állt. A történelmi helyzet, a gazdasági elvárások, a politikai szándék és az építészek alkotói vágyai összecsengtek a tudatos jövőkép közös megvalósításával. Ez a jövőkép egy idealizált állapotot rögzített, amelynek az építészek településtervezési koncepciói és épületei kiválóan megfeleltek. A változással azonban – azzal, hogy a *Beloianisz* sétahajó nem fogja mindig szállítani a Balatonon az utasokat, hogy átalakulnak a nyaralási szokások és igények, hogy a családoknak nem lesz mindig elegendő a 25-30 m² –es nyaralóméret, vagy a nagy szállodák téliesítése elengedhetetlenné válik – nem számoltak. Arra sem számítottak, hogy a kezdetekkor épült, ideiglenesnek szánt épületek sok évig meghatározó elemei lesznek a Balaton-partnak. Az előrevetített jövőkép és az épületek erkölcsi, fizikai avulása hamar bekövetkezett. A tervezés során az ideológiából fakadó szükségleteket nem kérdőjelezték meg, a környezettudatosság vagy az ökológiai lábnyom kérdése fel sem merült, az építészeti válaszok a politika által felvetett kérdésekre születtek.

1968-tól meghirdették az új gazdasági mechanizmust, megszűnt a balatoni főépítési pozíció és ezzel együtt a balatoni fejlesztések egy kézben összpontosuló irányítása is. A Balaton-part bő egy évtizedes

tudatosan irányított fejlődése megszakadt és sajátos kulturális, természeti egységként való fejlesztése azóta sem valósult meg.

Összegezve úgy gondolom, hogy minden, a részleteket illető kritika ellenére máig példa értékű az a Balaton környéket egységként kezelő szemlélet, amely mentén a hatvanas évek balatoni építései megvalósultak. Ezért beszélhetünk ma a *hatvanas évek balatoni építészetéről*, ami nem a hatvanas években a Balaton-parton épült épületek csoportját jelenti, hanem egy olyan, átfogó koncepció mentén megvalósult egységet, amelynek kontextusba helyezését vállaltam a doktori értekezésem megírásával.

I R O D A L O M J E G Y Z É K

- Bánszky-Egressy Nyaralóépítés a Balaton parton. szerk. Bánszky Zoltán, Egressy Imre. ÉM Építésügyi Dokumentációs Iroda. Budapest. 1962.
- Bérczes – Farkas – Kisléghy – Polónyi 1958 Bérczes István-Farkas Tibor-Kisléghy Nagy István-Polónyi Károly: Beszámoló a Balatonfejlesztés egyéves munkájáról. In Magyar Építőművészet 1958. 4-5. sz. 137-166.p
- Bérczes – Farkas – Kővári – Kisléghy – Polónyi 1959 Bérczes István - Farkas Tibor - Kisléghy Nagy István - Kővári Lajos - Polónyi Károly: Tájékoztató a Balaton-fejlesztés kétéves munkájáról. In Magyar Építőipar 1959. 9. sz. I-VI.p
- Burckhardt 2001 Burckhardt, Jakob: Világtörténelmi elmélkedések. Budapest. Atlantisz könyvkiadó. 2001.
- Farkas 1988 Farkas Tibor: Ahogy én látom a Balaton-ügy 30 évét I. rész. In Magyar Építőművészet. 1988. 2. sz. 44-47.p
- Hamvas 1996 Hamvas Béla: Az öt génusz. Budapest. Püski Sándor. 1996.
- Heidegger 2003 Heidegger, Martin: Építés, lakozás, gondolkodás. (fordította: Schneller István) In Utóirat (a Magyar Építőművészet melléklete) 2003. 1. sz.
- Hruscsov 1954 N. Sz. Hruscsov elvtárs beszéde a szovjet építőipar új módszereiről, az építkezések minőségének javításáról és költségeinek csökkentéséről. Szabad Nép. 1954. december 30. In Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. szerk.: Major Máté – Osskó Judit. Budapest. 1981. Corvina. 147-153.p
- Janáky 1988 Janáky György: A hatvanas évek. Kísérlet egy korszak bejárására. In Magyar Építőművészet. 1988. 3. sz. 2-4.p
- Kisléghy 1957 Kisléghy Nagy István: A Balaton-táj fejlesztése építészeti szempontból. In Magyar Építőművészet. 1957. 1-2. sz. 51-52.p
- Major 1959 Major Máté: A szocialista építészet aktuális problémái. Részlet a Magyar Építőművészek Szövetségének III. Konferenciáján (1959. október 27.) elmondott elnöki beszámolóból. Élet és Irodalom, 1959. november 13. In: Új építészet, új társadalom 1945-1978. Válogatás az elmúlt évtizedek építészeti vitáiból, dokumentumaiból. szerk.: Major Máté – Osskó Judit. Budapest. 1981. Corvina. 175-180.p
- MR2012 Marton Rozália: A hatvanas évek balatoni építésze. Gyűjteményes könyv. kézirat. 2012.
- MÉ 1960 A balatoni épületekről. In Magyar Építőművészet. 1960. 6. sz. 25-26.p

MÉ 1963	Épületek. In Magyar Építőművészet 1963. 5. sz. 22-57.p
Nietzsche 1995	Nietzsche, Friedrich: A történelem hasznáról és káráról. Budapest. Akadémiai kiadó. 1995.
Norberg-Schulz 1982	Norberg-Schulz, Christian. Genius Loci: Landschaft, Lebensraum, Baukunst. Stuttgart. Klett Cotta. 1982.
Norberg-Schulz 2004	Norberg-Schulz, Christian: Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture. London. 1980. Academy Editions. 5-23.p (fordította: Ortmann-né Ajkai Adrienne) http://www.okotaj.hu/szamok/33-34/ot33-07.htm megtekintés ideje: 2014.01.08.
Polónyi 1959	Polónyi Károly: Idényjellegű épületek egységes szerkezeti elemekkel. In Magyar Építőipar 1959. 9. sz. 431-442.p
Polónyi 2000	Építész- településtervező a perifériákon. – Polónyi Károly retrospektív naplója. Budapest. Műszaki Könyvkiadó. 2000.
Prakfalvi 2004	Prakfalvi Endre: A hatvanas évek építészetéről. In „Hatvanas évek Magyarországon. tanulmányok. szerk.: Rainer M. János. Budapest. 2004. 1956-os Intézet. 474-505.p
Rainer M. 2005	A „hatvanas évek” Magyarországon. Rainer M. János előadása a Történelemtanárak 15. konferenciáján. http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/toertenelemtanarok-orszagos-konferenciaja/6742-a-8222-hatvanas-evek-8221-magyarorszagon megtekintés ideje: 2014.01.08.
Szappanos 1971	Szappanos Géza: A balatoni üdülőkörtség fejlődése. In Városépítés. 1971. 5. sz.
Vámossy 1996-2000	Vámossy Ferenc: Az 1957-1968 közötti időszak építészeti értékei. A második félévszázad építésze. In Magyarország a XX. században. III. kötet. Szekszárd. Babits kiadó. 1996-2000. http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/433.html#436 megtekintés ideje: 2014.01.08.
Wettstein 2013	Wettstein Domonkos: Építészet, Identitás, Balaton. Post Scriptum – Utóirat. In Régi-új Magyar Építőművészet. 2013. 6 sz. 23-28.p

K É P J E G Y Z É K

- (1) Regionális Terfvázlat. fotó, Farkas Tibor tulajdona
- (2) Balatoni Regionális Terv „A” lap. In Magyar Építőművészet. 1958. 4-5. sz.
- (3) Regionális Terv műemléki vizsgálat. In Magyar Építőművészet. 1958. 4-5. sz.
- (4) Badacsony, hajóállomás környékének rendezési terve. Callmeyer Ferenc. In Magyar Építőművészet. 1958. 4-5. sz.
- (5) Balatonalmádi Központi Park tanulmányterve. Tiry György. In Magyar Építőművészet. 1958. 4-5. sz.
- (6) Balatonakarattya, strandfürdő tanulmányterve. Hofer Miklós. In Magyar Építőművészet. 1958. 4-5. sz.
- (7) Balatonfüred, légifotó 1972. Farkas Tibor
- (8) Balatonalmádi, légifotó 1972. Farkas Tibor
- (9) Badacsony, légifotó 1972. Farkas Tibor
- (10) Balatonszéplak, légifotó 1972. Farkas Tibor
- (11) Tihany, légifotó 1972. Farkas Tibor
- (12) Hévíz, légifotó 1972. Farkas Tibor
- (13) Tihany, motel-étterem. Polónyi Károly. fotó, Farkas Tibor tulajdona
- (14) Badacsony, SZOT vendéglő. Emődy Attila. fotó, Farkas Tibor tulajdona
- (15) Tihany, közúti híd. Lipták László. fotó, Farkas Tibor tulajdona
- (16) Balatonfüred-Arács, strandfürdő és bisztró. Farkasdy Zoltán. In Magyar építőművészet. 1963. 5. sz.
- (17) Ábrahámhegy, ikernyaraló. Gulyás Zoltán, In Magyar Építőművészet. 1968. 2. sz.
- (18) Badacsony, „Tátika” étterem és cukrászda. Callmeyer Ferenc. fotó, Callmeyer Ferenc tulajdona

T É Z I S E K

1) A múlt, a jelen és a jövő Kontinuitás és kulturális párbeszéd

A múltról szerzett ismeretek összegyűjtése biztosítja a hagyományok kontinuitását. A múlt példái kapaszkodót adhatnak a jelenben utat keresőnek, tanulságul szolgálhatnak a jövőt tekintve. A hatvanas évek balatoni építészetével foglalkozó gyűjteményes könyv – a mestermunka – nem csupán építészek figyelmét kívánja felhívni a közelmúlt építészeti, szellemi örökségére. Célja kulturális párbeszéd, diskurzus kezdeményezése.

2) A történeti kutatások, a kutató személye és a vizsgálódás kora

A hatvanas évek, nagyszüleim ifjúsága, még tapintható közelségben van, még beszélgethetek az egykor fiatal alkotókkal. Mégis, a mai felgyorsult, virtualításban kiteljesedni vágyó világunktól nagyon távolinak tűnik. A kontinuitást szellemi távlatokban kell keresnünk.

3) A hely identitása

A Regionális Terv koncepciója mentén megvalósult településrendezések és épületkarakterek együttesen határozzák meg a balatoni identitást. A rendezési tervek folyamatos követése és felügyelete garanciát jelentett az egyes épületek, építmények regionális összefüggéseket szem előtt tartó kialakítására.

4) A hatvanas évek balatoni építésze időbeli és térbeli sűrűsödés.

Az építészettörténeti hatvanas évek – nagyjából a történelmi eseményekkel párhuzamosan – 1957-től 1968-ig tartott. A Balaton környék fejlesztésének központi elvárása ebben a bő tíz évben összecsengett egy – a szocreál ideológiai nyomásától felszabadult – fiatal építészgeneráció alkotói tenni akarásával. A *hatvanas évek balatoni építésze* nem a hatvanas években a Balaton-parton épült épületek csoportját jelenti, hanem egy átfogó koncepció alapján megvalósult egységet.

5) Az ideológiailag determinált társadalmi közeg és az alkotói szabadság ambivalenciája

A nemzetközi szinten is elismert, előkép nélküli Regionális Terv és a magas szintű építészeti minőséget képviselő épületek, a hatalom erőteljes központi irányítása mellett biztosított viszonylagos szakmai, alkotói szabadság keretében jöttek létre. A tervezés és a megvalósulás a rendkívüli jogosítványokkal felruházott balatoni főépítész irányításával történt.

6) Értékmentés, dokumentálás, archiválás

A hatvanas évek balatoni építészetének szellemi öröksége ma már többnyire csak foszlányaiban érhető utol. A regionális koncepció darabjaira hullott, az épületek jelentős része is az enyészeté lett. Mégis azt gondolom, hogy értekezésem és a mesterműként bemutatott könyv segít értelmezni, újra összerakni olyan töredékeket, amelyekből – tanulságaival, szépségeivel és kritikájával együtt – kiviláglik egy jelentős korszak nemzetközileg is elismert építészeti minősége.